J.W. de Vries
J. de Rijk

met medewerking van
H. Dankert
S. Leemhuis

MIDDEN DELFLAND

Sociaal-economische verkenning van een gebied in de Randstad Holland

Interne Nota No. 168

L 5
168 A

December 1971

BIBLIOTHEEK INSTITUUT

Niet voor publikatie - Nadruk verboden
Landbouw-Economisch Instituut - Conradkade 175 - Den Haag
Telefoon 61.41.61

217 1234

INHOUD

		Blz.
INLEIDING		5
HOOFDSTUK I	ALGEMENE SOCIAAL-ECONOMISCHE ASPECTEN	7
	§ 1. Het gebied en zijn onderdelen	7
	§ 2. De bevolking	8
HOOFDSTUK II	AGRARISCH STRUCTURELE ASPECTEN	15
	§ 1. De bodem	15
	§ 2. Waterhuishouding	16
	§ 3. Onsluiting en verkaveling	16
	§ 4. De bedrijven	17
HOOFDSTUK III	BEDRIJFSSTRUCTURELE ASPECTEN	29
	§ 1. Grondgebruik	29
	§ 2. Veehouderij	33
	§ 3. De tuinbouw	38
	§ 4. De arbeidsbezetting	42
HOOFDSTUK IV	DE TOEKOMSTIGE ONTWIKKELING VAN DE LAND- EN TUINBOUW IN MIDDEN DELFLAND	49
	§ 1. Het aantal bedrijven	49
	§ 2. Het grondverkeer	55
	§ 3. De toekomst van het gebied	60
	§ 4. Sociale aspecten	61
	§ 5. Alternatieve uitwerkingen van een reconstructie van het gebied	63
	§ 6. Aanpassingen van het agrarisch blijvende gebied	64
SAMENVATTING		66
SLOTBESCHOUWING		73
BIJLAGEN		75

INLEIDING

Het gebied, waarover deze sociaal-economische verkenning handelt, omvat grote delen van de gemeenten Maasland en Schipluiden naast gedeelten van het grondgebied van Delft, de Lier, Maassluis, Vlaardingen Schiedam en Rotterdam. Het komt in grote lijnen overeen met het uiteindelijke studiegebied van de Stichting Onderzoek Midden Delfland, die in de jaren 1963-1968 een ontwikkelingsplan heeft opgesteld voor dit gebied. Afwijkingen tussen beide gebieden komen voor bij Den Hoorn, de Lier, Maasdijk en de Zuidbuurt (kaart 1). In het noordwesten zijn enige tuinbouw- en toekomstige tuinbouwstroken afgevallen, in het zuiden hebben wijzigingen van gemeentegrenzen het gebied enigszins doen inkrimpen. Over het motief van de verschuiving van de gebiedsgrens bij de Maasdijk bestaat geen duidelijkheid.

In de tweede nota over de ruimtelijke ordening wordt gesteld, dat een goede inrichting van de gebieden rond de steden in een aantal gevallen om een feitelijke reconstructie vraagt. Vooral wanneer in bufferzones, die nog overwegend agrarisch zijn, recreatievoorzieningen dienen te komen. Daaraan wordt onder meer toegevoegd, dat wanneer het agrarische gebruik wordt gehandhaafd, behoud van de landbouw in deze gebieden vlak bij steden alleen mogelijk is in niet te kleine gebieden en onder goede externe produktieomstandigheden.

De toekomst van de open ruimte tussen Den Haag, Rotterdam en Waterweg heeft reeds enige decennia in de belangstelling gestaan van stedebouwkundigen, planologen en agrarische deskundigen. Dit is in artikelen en nota's tot uiting gekomen. Verder zijn in de streekplannen Westland en Rechter Maasoever, die beide een deel van Midden Delfland omvatten, bestemmingen aan dit gebied gegeven. Toen bovendien in de tweede nota in Midden Delfland een "element van formaat voor de dagrecreatie" werd geprojecteerd, kwamen het provinciebestuur en de besturen van de in het gebied liggende gemeenten tot het besluit een stichting voor onderzoek in Midden Delfland op te richten. De ontwikkeling tot een stadsgewestpark stelt eisen aan de inrichting van het gebied, evenals de moderne agrarische bedrijfsvoering deze stelt aan het agrarisch blijvende deel. In een achttal deelrapporten heeft deze Stichting Onderzoek Midden Delfland in 1968 aan de openbaarheid prijs gegeven op welke wijze zij met deze richtlijnen voor het gebied tot een ontwikkelingsplan is gekomen 1).

Deze verkenning werd samengesteld op verzoek van de Cultuurtechnische Dienst, die bij de vormgeving van het agrarische gedeelte van dit gebied betrokken is. Hierbij werd gebruik gemaakt van reeds door het LEI verrichte werkzaamheden voor de werkgroep voor waterstaatkundige en agrarische aspecten van genoemde stichting. Het gebied, dat door deze werkgroep is bestudeerd, is in kaart 2 weergegeven.

---

1) Met S.O.M.D. en een Romeins cijfer worden in deze verkenning deze deelrapporten aangeduid.

KAART 2 Gebiedsindelingen

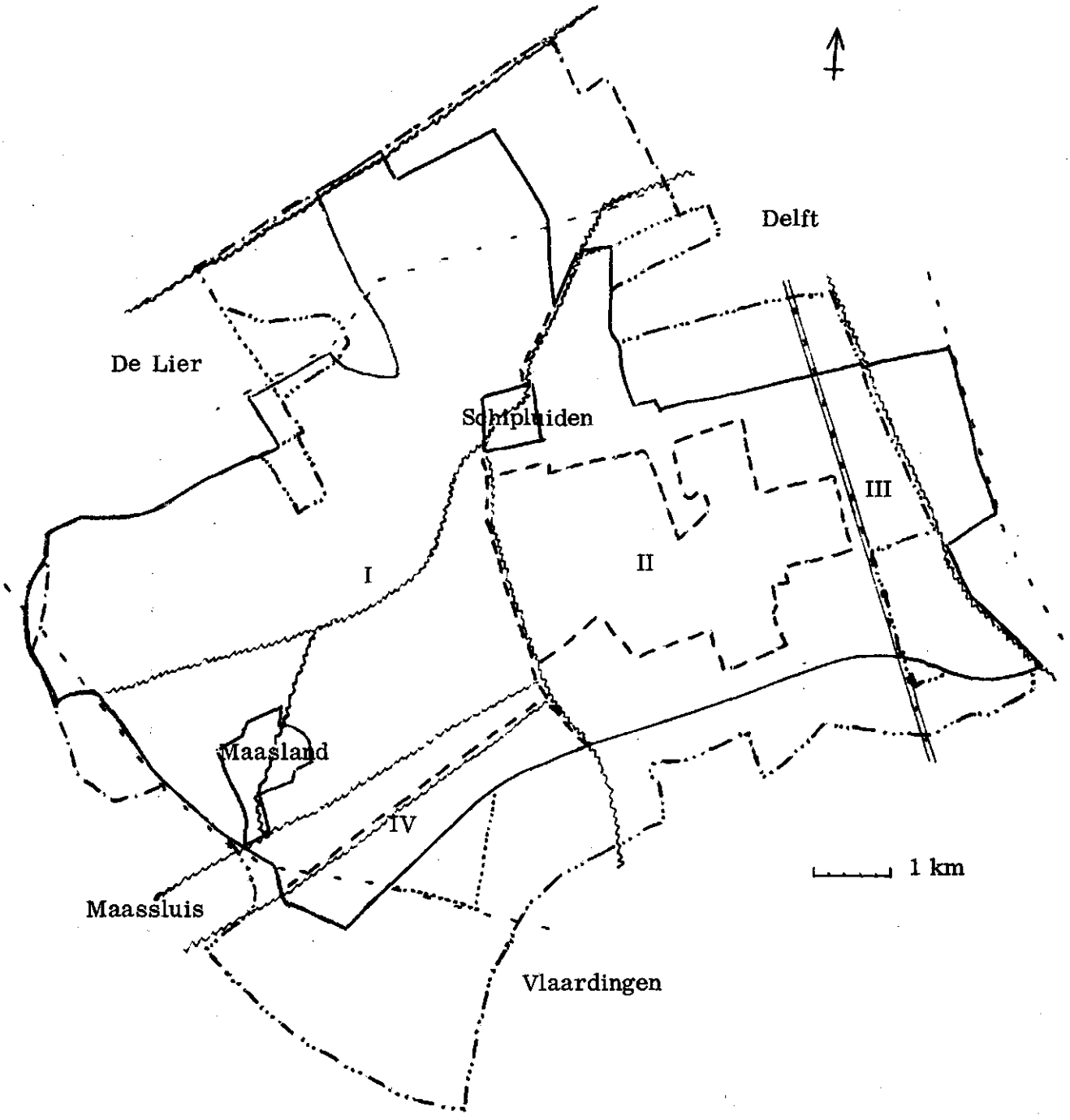

grens van de verkenning

deelgebieden

afwijkende grens van S.O.M.D.-rapport en agrarische werkgroep

afwijkende grens van alleen deze werkgroep

afwijkende grens van alleen het S.O.M.D.-rapport

waterwegen

verkeerswegen om het gebied

spoorweg

HOOFDSTUK I

ALGEMENE SOCIAAL-ECONOMISCHE ASPECTEN

§1. Het gebied en zijn onderdelen

Midden Delfland zal worden verdeeld in twee gebieden, waarbij de Vlaardinger vaart als onderlinge grens is aangewezen. Midden Delfland oost krijgt als bufferzone een primair recreatief karakter, Midden Delfland west zal voornamelijk agrarisch blijven. In beide delen wordt een vergaande vermenging van agrarisch en recreatief gebruik zoveel mogelijk vermeden. Een gedeelte van het oostelijk gebied zal wel agrarisch blijven, namelijk het middengebied, dat bij de Vlaardinger vaart aansluit op het andere deel van Midden Delfland en aan de andere drie zijden omsloten wordt door, grotere, recreatieve stroken.

In het kader van deze verkenning is naast deze splitsing van het oostelijke deel ook het westelijke verdeeld in een blijvend agrarisch en een bescheiden recreatieve strook, zodat als gebiedsindeling wordt gehanteerd:

I agrarisch Midden Delfland west (± 3 200 ha);
II agrarisch Midden Delfland oost (± 850 ha);
III recreatief Midden Delfland oost (± 1 400 ha) en
IV recreatief Midden Delfland west (± 150 ha).

In vergelijking met de overige gebiedsdelen is IV klein in omvang en in aantal bedrijven, waardoor het in enige gevallen niet nodig is er apart aandacht aan te besteden.

Beide voorkomende agrarische bedrijfssoorten maken een afzonderlijke bespreking van enerzijds de veehouderij en de bescheiden akkerbouw en anderzijds de tuinbouw, overwegend onder glas, nodig.

Bij de verdeling van het gebied van onderzoek in delen hebben poldergrenzen en wegtracé's een rol gespeeld. Zo omvat:

deelgebied I: de Woudse Polder, de Klaas Engelbrechtspolder, de Dorpspolder, het Maaslandse deel van de Kralinger Polder, de Oude Campspolder, de Dijkpolder beoosten Rijksweg 20, de Commandeurspolder, de Duifpolder en de Foppenpolder, de Vlietlanden, een gedeelte van de Sluispolder ten noorden van Rijksweg 20, met uitzondering van de enclave Maasland en van een deel van de Schipluidense enclave;

deelgebied II: gedeelten van de Holiërhoekse en Zouteveense Polder, van de Lage Abtswoudse polder en van de polder Noord Kethel;

deelgebied III: de Kerkpolder en gedeelten van de Lage Abtswoudse polder, van de Zuidpolder van Delfgauw, van de Akkerdijkse polder, van de polder Noord Kethel, van de Oost Abtspolder en van de Holiërhoekse en Zouteveense Polder zonder

het andere deel van de enclave Schipluiden, en voor zover gelegen bewesten Rijksweg 13 en ten noorden van het tracé van de toekomstige Verlengde Doenkade;

deelgebied IV: de delen van de Aalkeetbuitenpolder en de Broekpolder, gelegen ten noordwesten van het Verlengde Doenkadetracé.

Landbouwkundig behoort Midden Delfland tot het Zuidhollandse weidegebied Delf- en Schieland. Ingedeeld naar streekplan geldt voor het Rotterdamse, Schiedamse en Vlaardingse grondgebied en voor een gedeelte van Maasland het plan voor de Rechter Maasoever. Dit Maaslandse stuk bestaat uit de Dijkpolder, de bebouwde kom van het dorp, de Sluispolder en het gebied beoosten de Bonervliet. Het overige deel van Midden Delfland valt onder het streekplan Westland.

Zoals kaart 2 toont, bestaan er verschillen tussen het gebied van deze verkenning, het uiteindelijke studiegebied van de S.O.M.D. en het studiegebied van de waterstaatkundige en agrarische werkgroep. Deze groep heeft haar feitenmateriaal gebaseerd op de gemeenten Maasland en Schipluiden, op het gebied Abtswoude dat van Schipluiden naar Delft overging en op de landelijke gebieden in 1966 van de gemeenten Schiedam en Vlaardingen. Bij vergelijking van gegevens van genoemde werkgroep met die van deze verkenning dient hiermee rekening te worden gehouden.

§ 2. De bevolking

Uitgaande van de aantalsontwikkeling in de gemeenten Maasland en Schipluiden is de bevolkingsgroei in het gebied na te gaan. De agrarische stroken van Rotterdam, Schiedam, Vlaardingen en De Lier met hun gering aantal inwoners leggen geen gewicht in de schaal, terwijl over Abtswoude de cijfers begrijpelijkerwijs een dalende tendens vertonen. Overigens viel door de begrenzing van het gebied van de verkenning de grootste woonkern van beide eerstgenoemde gemeenten, Den Hoorn, buiten het gebied van onderzoek.

Midden Delfland behoorde bij de invoering van de gemeentelijke indeling in de Franse tijd tot een twintigtal gemeenten, voornamelijk als waterstaatkundige eenheden ontstaan. Vanaf 1833 is door samenvoegingen dit aantal verkleind. Na 1910 werden opgeheven de gemeenten Hof van Delft, Vrijenban, Kethel en Spaland, Vlaardinger Ambacht. De eerste lag tussen Delft en De Lier, de drie anderen besloegen een groot deel van het gebied oost en zuid van de stad Delft en ten noorden van Schiedam en Vlaardingen. In 1960 is Abtswoude van Schipluiden naar Delft overgegaan en recentelijk heeft Maasland de Zuidbuurt verloren aan Vlaardingen en Maassluis.

Vanaf 1910 tot 1960 is het inwonertal van Maasland en Schipluiden langzaam en gelijkmatig gestegen. In het laatste decennium hebben beide gemeenten een vestigingsoverschot gekregen. Door geconcentreerde woningbouw in de drie grote kernen kwamen zij als woongebied meer in de belangstelling. Bijlage 1 geeft de aantallen inwoners, verdeeld over onderdelen van de gemeenten, over enkele jaren.

In 1910 woonden 2 886 personen in Maasland en 2 583 in Schipluiden. Door toevoeging van delen van Hof van Delft en van Vrijenban was Schip-

luiden in 1940 met 4 523 inwoners Maasland, met 3 708, gepasseerd. Na de opheffing van Vlaardinger Ambacht telde Schipluiden in 1947 al meer dan 5 000 personen binnen de gemeentegrenzen, terwijl Maasland in de oorlogsjaren iets was teruggelopen en slechts tot 3 400 kwam. Ondanks het afstaan van Abtswoude door Schipluiden en van de Zuidbuurt door Maasland steeg het inwonertal in beide gemeenten in de periode 1947-1968 met ongeveer 50%. In ditzelfde tijdvak bereikte Zuid-Holland nauwelijks en Nederland ruim een groeipercentage van 30.

Tot de grote woonkernen in beide gemeenten behoren Den Hoorn, Maasland en Schipluiden, tot de kleine kan men 't Woudt, Hodenpijl, Kerkbuurt, Kandelaar, Zweth en Ter Lucht rekenen. Voorts zijn langs doorgaande wegen veel, vaak plaatselijk dichte, lintbebouwingen ontstaan, die ook als gehuchten zijn te beschouwen. Genoemd kunnen worden Abtswoude, Negenhuizen, Zouteveen en gedeelten aan weerszijden van de Schie in Midden Delfland oost en Oostbuurt, Lierhand, Burgersdijk-Oude Campsweg, de Maasdijk en de Zuidbuurt in west met de in elkaars verlengde, in beide gemeenten liggende Westgaag-Oostgaag en Gaag. Buiten het gebied van de verkenning vallen Den Hoorn, grote delen van de Maasdijk en de Zuidbuurt, van Schiewijk, Noord-Kethel, Kethel en Vlaardingen noord. Uit bijlage 1 blijkt verder, dat in Den Hoorn ruim 40% van de bevolking van Schipluiden woont.

Zowel in 1947 als in 1960 woonde in de gemeente Schipluiden nog geen 13% en in de gemeente Maasland nauwelijks 6% van de bevolking buiten de woonkernen en de lintbebouwingen. Als gevolg van dit woonpatroon komen nu in de Midden Delflandse polders nog uitgestrekte open ruimten voor.

Buiten de drie grote kernen beschikken enige gehuchten over enkele winkeltjes, maar over het algemeen is men voor zijn dagelijkse voorzieningen op deze kernen aangewezen of op De Lier, Maassluis, Vlaardingen west, Kethel, Overschie en Delft. De geringe afstanden tot deze plaatsen zullen hierbij weinig moeilijkheden opleveren, of het zou moeten zijn in Midden Delfland oost, waar de bewoners tussen Schie en Vlaardinger vaart verstoken zijn van lokaal openbaar vervoer.

Den Hoorn en Maasland waren tussen 1947 en 1960 de snelst groeiende kernen, terwijl als gevolg van de vestiging van meer tuinbouwbedrijvan langs Burgersdijk en Oude Campsweg ook dit gebied een sterke aanwas in inwonertal vertoonde. De teruggang in de periode 1947-1960 in Ter Lucht en Hodenpijl werd vermoedelijk door zuigkracht van de aangrenzende grotere kernen veroorzaakt. In 't Woudt kwam geen tuinbouwvestiging voor en de tuinbouwbedrijven, door afsplitsing van enige veehouderijbedrijven aan de Gaag ontstaan, zijn tot de verspreide huizen gerekend omdat zij niet in deze lintbebouwing zijn gesitueerd. In meer recente jaren heeft naast beide grootste kernen ook Schipluiden meer nieuwbouw gekregen.

Het sterke stedebouwkundige binnendringen in het landelijke gebied van Delft, Schiedam en Vlaardingen heeft de bevolking van het landelijke gebied van deze gemeenten doen teruglopen van 3 500 in 1947 tot 3 350 in 1960 ondanks de annexatie van Abtswoude. Binnen de verkenning wonen naar schatting op het huidige landelijke grondgebied van Delft, Schiedam, Vlaardingen en Rotterdam respectievelijk zo'n 800, 350, 200 en 150 men-

sen, waarvan 200 à 300 in deelgebied II.

Vooral in de periode 1961-1965 is in beide centraal gelegen gemeenten door een positief vestigingssaldo een flinke groei van de bevolking opgetreden.

Inwonertal in Maasland en Schipluiden, 1946-1968 Tabel 1.

		1946-1950	1951-1955	1956-1960	1961-1965	1966-1968
Gemeente Maasland:						
begin van de periode		3 339	3 672	3 962	4 245	5 154
geboorten	+	561	570	543	562	329
sterfgevallen	-	131	113	109	124	77
		3 769	4 129	4 396	4 683	5 406
vestiging	+	533	600	734	1 398	825
vertrek	-	630	767	885	927	786
grenswijziging	-					406
eind van de periode		3 672	3 962	4 245	5 154	5 039
Gemeente Schipluiden:						
begin van de periode		4 910	5 412	5 833	6 145	7 196
geboorten	+	827	902	919	1 019	526
sterfgevallen	-	148	135	116	157	83
		5 589	6 179	6 636	7 007	7 639
vestiging	+	813	684	1 069	1 576	775
vertrek	-	990	1 030	1 150	1 387	883
grenswijziging	-			410		
eind van de periode		5 412	5 833	6 145	7 196	7 531

In de periode 1966-1968 daalde het gemiddelde aantal vestigingen in Maasland per jaar enigszins, in Schipluiden vrij sterk, vergeleken met de voorgaande periode. Doordat het gemiddelde aantal vertrekkenden per jaar bleef stijgen, werd het vestigingssaldo in Schipluiden weer negatief. Opvallend was ook het lagere aantal geboorten gemiddeld per jaar in beide gemeenten.

Het plan voor Midden Delfland zal de toekomst van het gebied, en vooral van de beide grote woonkernen, sterk beïnvloeden. Voor deze dorpen is een vergroting van de woongelegenheid voorzien. In Midden Delfland oost zal alleen in deelgebied II plaats zijn voor bewoning en woningbouw, voor zover het de agrarische bevolking en aan hen dienstverlenende personen betreft. Ook voor Midden Delfland west zal dit gelden, extra bebouwing schaadt immers de visuele openheid van dit gebied. Dit houdt voor de aanwezige gehuchten een status quo in, tenzij recreatieve voorzieningen andere eisen stellen. Verbouwing van leegkomende boerderijen tot woonhuizen van niet-agrariërs komt nog bijna niet voor, maar

zal in de toekomst wellicht een rol kunnen gaan spelen, mits de aanpassing aan het landschap blijft gehandhaafd.

De woningbouw heeft in de drie grote kernen het woonklimaat aantrekkelijker gemaakt, de vlucht uit de grote stad is ook hier merkbaar. Waar bovendien de uitbreiding van de industrie rondom Midden Delfland meer arbeidsplaatsen bood en de werknemers zich meer motoriseerden voor het vervoer naar en van het werk, is het positieve vestigingsoverschot te verklaren over de gehele periode 1961-1968.

De beroepsbevolking

Gegevens uit de volkstellingen tonen aan, dat in de periode 1947-1960 in de gemeente Maasland de beroepsbevolking minder snel toenam dan de gehele bevolking, terwijl in de gemeenten Schipluiden deze groei gelijke tred hield met de bevolkingsgroei. Voorts daalde in beide gemeenten het percentage beroepsbevolking in de land- en tuinbouw tot onder de 50.

Tabel 2. Mannelijke beroepsbevolking naar bedrijfstak

	Maasland				Schipluiden			
	1947		1960		1947		1960	
	aantal	in %	aantal	in %	aantal	in %	aantal	in %
Land- en tuinbouw, visserij	601	57	534	47	919	62	837	47
Industrie, ambacht	116	11	198	17	148	10	265	15
Bouwnijverheid	83	8	100	9	78	5	159	9
Handel, bankwezen	89	9	112	10	108	7	173	10
Vervoer, diensten	105	10	173	15	140	10	293	16
Niet-werkend, onbekend	56	5	18	2	92	6	41	3
Gehele beroepsbev. in aantal	1 050	100	1 135	100	1 485	100	1 769	100
Gehele beroepsbev. 1947 = 100	100		108		100		119	

De agrarische beroepsbevolking nam in aantal in deze periode in Maasland met 11% af, in Schipluiden met 9%. Er is een opvallende verschuiving in beide gemeenten waar te nemen naar de industriële sector en naar het vervoer en de overige dienstverleningen.

Uit, overigens niet geheel met elkaar te vergelijken, cijfers van het CBS over 1960 en 1965 blijkt de agrarische beroepsbevolking in deze periode weer te zijn toegenomen in Maasland en Schipluiden. Mogelijk heeft de toenemende werkgelegenheid in de tuinbouw door nieuwe vestigingen langs de westrand de afvloeiing uit de veehouderij gecompenseerd.

	Aantal personen in		
	1947	1960	1965
Maasland:			
bedrijfshoofden	291	306	340
meewerkende zoons	121	86	83
vreemde arbeidskrachten	187	142	224
totaal	599	534	647
Schipluiden:			
bedrijfshoofden	318	388	499
meewerkende zoons	163	157	119
vreemde arbeidskrachten	373	291	420
totaal	917	836	1 038

De volkstellingen van 1947 en 1960 telden in de omringende stadsgemeenten toen de volgende aantallen agrarische beroepspersonen:

	1947	1960
Delft (geheel)	772 (4%)	651 (3%)
Schiedam	405 (2%)	314 (1%)
Vlaardingen	327 (2%)	207 (1%)

Op de agrarische beroepsbevolking in het gebied wordt in hoofdstuk II nader teruggekomen.

Werkgelegenheid en forensisme

De beroepsbevolking uit Maasland en Schipluiden, die niet in land- en tuinbouw werkt, zoekt voor een groot deel zijn emplooi buiten de eigen gemeente. Daarnaast geeft de volkstelling van 1960 aan, dat uit omliggende gemeenten arbeidskrachten in Maasland en Schipluiden kwamen werken, voornamelijk in de agrarische sector of hieraan verwante beroepen, waarbij de tuinbouw de meeste zuigkracht uitoefende.

	Agrariërs	Niet-agrariërs	Allen
Maasland:			
mannelijke beroepsbevolking	534	601	1 135
inkomende forenzen	78	142	220
	612	743	1 355
uitgaande forenzen	20	202	222
werkgelegenheid	592	541	1 133
Schipluiden:			
mannelijke beroepsbevolking	836	933	1 769
inkomende forenzen	140	146	286
	976	1 079	2 055
uitgaande forenzen	96	377	473
werkgelegenheid	880	702	1 582

Zo werkten in 1960 uit Delft 93 arbeidskrachten in Schipluiden en 1 in Schiedam in de land- en tuinbouw, uit Schiedam 10 in Rotterdam, 1 in Delft en 1 in Vlaardingen, uit Vlaardingen 19 in Maasland, 4 in Rotterdam, 5 in Schiedam en 2 in Delft.

Toeneming van de arbeidsproduktiviteit en afneming van het areaal weidegrond zal het aantal agrarische werkers doen verminderen. Daarnaast mag men geen sterke stijging in werkgelegenheid in andere bedrijfstakken verwachten. Dat juist in de toekomst Midden Delfland als woongebied (voornamelijk in de dorpskernen Maasland en Schipluiden) sterk in trek zal zijn, maakt dat het forensisme, gezien het voorgaande, zal toenemen. Werkgelegenheid zal op een niet te grote afstand voldoende aanwezig zijn en geen grote sociale problemen met zich meebrengen. In hoeverre de recreatieve voorzieningen enige werkgelegenheid gaan bieden, is nog niet te voorspellen.

In 1960 was het aantal arbeidsplaatsen even groot als de beroepsbevolking in de gemeente Maasland. Daarentegen bleek in de gemeente Schipluiden ruim 10% minder werkgelegenheid aanwezig te zijn in vergelijking met het aanbod. Het positieve inkomende saldo komt voornamelijk voor rekening van de tuinbouw, terwijl de niet-agrarische beroepen buiten beide gemeenten meer mogelijkheden boden.

Hoewel gedetailleerde cijfers over de laatste jaren ontbreken, mag gesteld worden dat zich in deze ontwikkeling geen merkbare wijzigingen hebben voorgedaan. De toekomstige ontwikkeling is mede afhankelijk van de wijze en het tempo waarmee het plan Midden Delfland tot uitvoering wordt gebracht. In de agrarische sector zullen hierdoor een groter aantal arbeidsplaatsen verdwijnen dan bij een normale ontwikkeling van deze bedrijfstak in dit gebied. In hoeverre hier gedeeltelijk door beroepen in de recreatieve sector vervangend kan worden opgetreden, is niet te voorzien.

KAART 3 Bodemkundige overzichtskaart

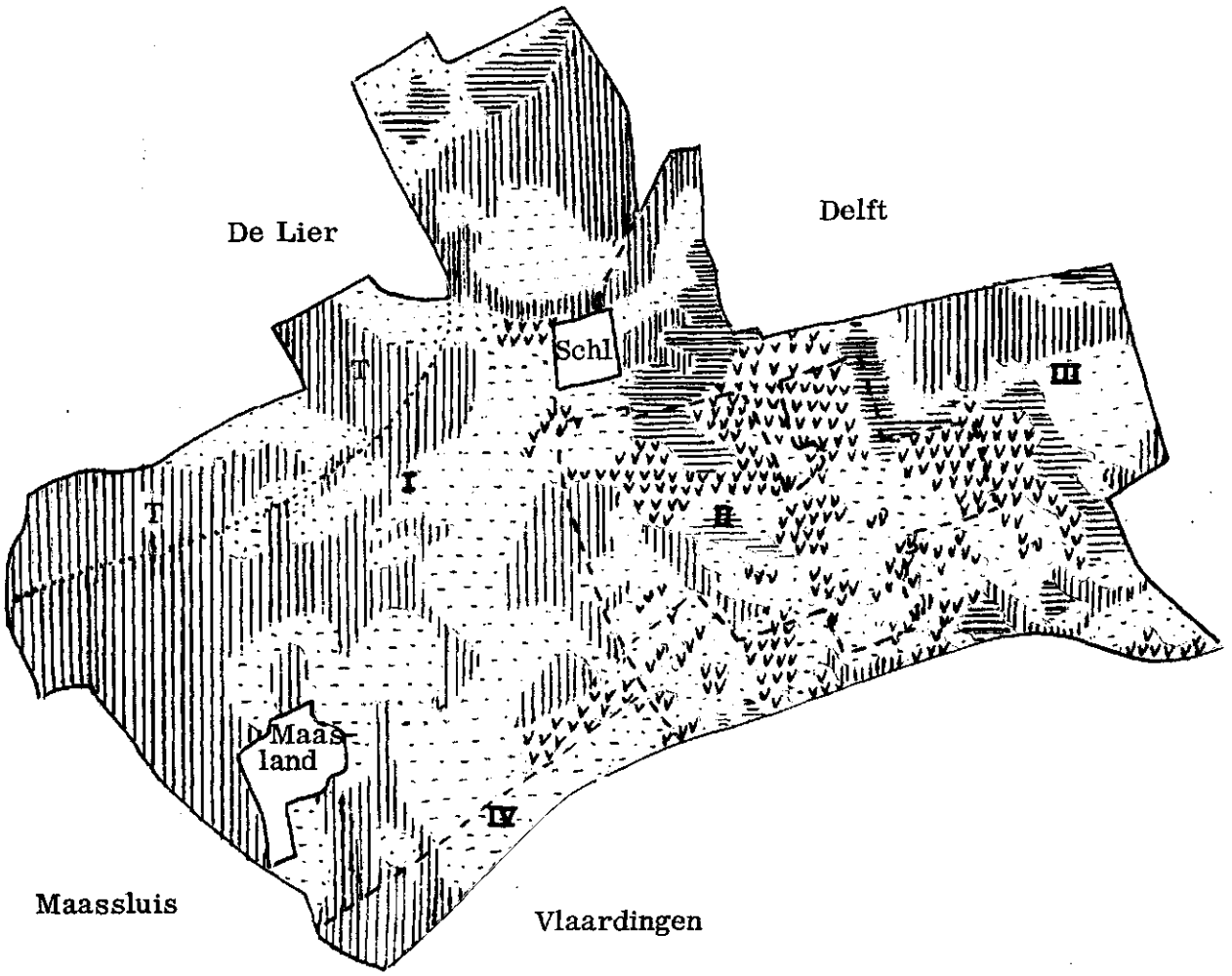

zavel- en kleigronden tot meer dan 0.80 m- m.v. (a)

dikke klei-op-veengronden op 0.40 à 0.80 m-m.v. overgaand in veen of slappe klei (b en c)

dunne klei-op-veengronden binnen 0.40 m- m.v. overgaand in veen of slappe klei (d)

veengronden (e)

...T... globale aanduiding van voor tuinbouw onder glas aangewezen strook

HOOFDSTUK II

AGRARISCH STRUCTURELE ASPECTEN

Midden Delfland maakt enerzijds deel uit van het westelijke consumptiemelkgebied en herbergt daarnaast uitlopers van het Zuidhollandse glasdistrict binnen zijn grenzen. In velerlei opzicht verschillen de veehouderij- en de tuinbouwbedrijven sterk van elkaar, zodat ze, waar nodig, steeds apart besproken worden in de volgende paragrafen.

§ 1. De bodem

Oorspronkelijk als veengebied achter de duinenrij ontstaan, hebben overstromingen vanuit zee in de loop der tijden stukken weggeslagen en kreken doen ontstaan. Later zijn deze door vrij veel kleiachtig materiaal opgevuld, waardoor na bedijking en ontwatering kleiruggen ontstonden, omdat het omringende veen in veel sterkere mate aan inklinking onderhevig was. Sommige zo ontstane veenkommen kregen nog een, vrij dunne, bovenlaag van zavel of klei.

De Stichting voor de Bodemkaartering heeft de gronden in vijf typen ingedeeld (zie S.O.M.D., deel III en kaart 3):

a. kalkrijke en kalkhoudende zavelgronden op veen, geschikt voor akkerbouw en grasland, veelal ook voor tuinbouw;
b. lichte en zware kleigronden op veen, de lichte zijn matig geschikt voor tuinbouw, de zware zijn overwegend op grasland aangewezen;
c. klei-op-veengronden, de geschiktheid is nagenoeg dezelfde als bij b, zij het dat deze grond ook voor grasland slechts matig geschikt is;
d. venige klei- of kleiige veengronden, zijn plaatselijk redelijk geschikt voor groenteteelt in de open grond, maar overigens weinig voor akker- of tuinbouw en matig voor grasland te gebruiken;
e. veengronden, alleen matig geschikt voor grasland.

Voor intensieve tuinbouw onder glas zijn de opgesomde geschiktheden niet doorslaggevend. De kleigronden kunnen door verbetering van de structuur hiervoor wel geschikt gemaakt worden.

Uit kaart 3 blijkt, dat de veengronden (e) meer in de voor recreatie bestemde gebiedsdelen III en IV voorkomen, terwijl de gronden in II, maar vooral in I, beter voor agrarisch gebruik geschikt zijn. De Vlietlanden in I vormen nog een voorbeeld van het oorspronkelijk, moerasachtige veenlandschap en zullen als natuurgebied gehandhaafd blijven.

§ 2. Waterhuishouding

Waterstaatkundig behoort het gehele gebied tot het Hoogheemraadschap Delfland. Alle watergangen, waarop de polders hun overtollig water lozen, behoren tot Delflands boezem. In gebied I komen tien polders of delen ervan voor en in gebied II drie, gebied III telt er zeven en het kleine gebied IV twee. De polderpeilen lopen in de kleinere polders bewesten de Vlaardinger vaart meer uiteen dan bij de grotere aan de andere zijde. Hier is trouwens sprake van een, in de eerste plaats administratieve, samenvoeging van de Kerkpolder, de Holiërhoekse en Zouteveense Polder, de Lage Abtswoudse polder en de polder Noord-Kethel.

Vooral in de meer venige gedeelten van Midden Delfland komen door de hoogteverschillen in de polders onderbemalingen voor. Soms kan ook een ander gebruik van de bodem (akkerbouw, tuinbouw) dit vereisen. Wanneer in de komende jaren de recreatieve functie van poldergedeelten andere eisen aan de grondwaterstand gaat stellen, dan zal de peilbeheersing zodanig moeten worden, dat zij voor recreatieve én voor agrarische gronden onafhankelijk van elkaar te regelen is (S.O.M.D. VI).

§ 3. Ontsluiting en verkaveling

Naast de beide voorgaande onderwerpen vormen de ontsluiting en de verkaveling externe factoren, die in sterke mate bepalen welke bedrijfsvoering mogelijk is.

De wegen liggen in Midden Delfland vrij ver uiteen, zijn over het algemeen smal en lopen veelal langs boezemwateren, waardoor ze maar vanaf één zijde te benutten zijn. De boerderijen, bijna alle aan deze wegen gelegen, staan dicht opeen, vaak afgewisseld met tuindersbedrijven.

De kavels gras- en bouwland liggen doorgaans loodrecht op de wegen, ze vormen smalle stroken van 40-60 meter breed en 500 à 1 500 meter lengte, het zogenaamde opstrekkende heerdentype. De bedrijven verkregen zo als regel een langgerekte vorm diep de polder in.

In 1966 was volgens de meitelling de gemiddelde kaveloppervlakte 3 3/4 ha in Schipluiden, 4 1/4 ha in Maasland en bijna 4 ha in het landelijke gebied van Delft, Schiedam en Vlaardingen. Van alle bedrijven met cultuurgrond in deze gemeenten had 73% slechts 1 kavel, 24% 2 à 4 kavels en 3% meer kavels. In Schipluiden, waar de meeste tuinbouw was gesitueerd kwam gemiddeld 1,4 kavel per bedrijf voor, elders 1,8. De huidige verkaveling wijkt niet af van die van 1966, de verkaveling is in het gebied van onderzoek als redelijk gunstig te beschouwen.

Door het bijpachten van los land bestaan de meeste bedrijven uit een aangesloten reeks percelen. Soms behoren kavels aan weerszijden van boezemwater tot eenzelfde bedrijf.

Op enkele plaatsen, zoals bij 't Woudt, ontstond een ander kavelpatroon. Daar werd oorspronkelijk van de bewoonde terp af het omliggende land in gebruik genomen.

HOOFDSTUK II

AGRARISCH STRUCTURELE ASPECTEN

Midden Delfland maakt enerzijds deel uit van het westelijke consumptiemelkgebied en herbergt daarnaast uitlopers van het Zuidhollandse glasdistrict binnen zijn grenzen. In velerlei opzicht verschillen de veehouderij- en de tuinbouwbedrijven sterk van elkaar, zodat ze, waar nodig, steeds apart besproken worden in de volgende paragrafen.

§ 1. De bodem

Oorspronkelijk als veengebied achter de duinenrij ontstaan, hebben overstromingen vanuit zee in de loop der tijden stukken weggeslagen en kreken doen ontstaan. Later zijn deze door vrij veel kleiachtig materiaal opgevuld, waardoor na bedijking en ontwatering kleiruggen ontstonden, omdat het omringende veen in veel sterkere mate aan inklinking onderhevig was. Sommige zo ontstane veenkommen kregen nog een, vrij dunne, bovenlaag van zavel of klei.

De Stichting voor de Bodemkaartering heeft de gronden in vijf typen ingedeeld (zie S.O.M.D., deel III en kaart 3):

a. kalkrijke en kalkhoudende zavelgronden op veen, geschikt voor akkerbouw en grasland, veelal ook voor tuinbouw;
b. lichte en zware kleigronden op veen, de lichte zijn matig geschikt voor tuinbouw, de zware zijn overwegend op grasland aangewezen;
c. klei-op-veengronden, de geschiktheid is nagenoeg dezelfde als bij b, zij het dat deze grond ook voor grasland slechts matig geschikt is;
d. venige klei- of kleiige veengronden, zijn plaatselijk redelijk geschikt voor groenteteelt in de open grond, maar overigens weinig voor akker- of tuinbouw en matig voor grasland te gebruiken;
e. veengronden, alleen matig geschikt voor grasland.

Voor intensieve tuinbouw onder glas zijn de opgesomde geschiktheden niet doorslaggevend. De kleigronden kunnen door verbetering van de structuur hiervoor wel geschikt gemaakt worden.

Uit kaart 3 blijkt, dat de veengronden (e) meer in de voor recreatie bestemde gebiedsdelen III en IV voorkomen, terwijl de gronden in II, maar vooral in I, beter voor agrarisch gebruik geschikt zijn. De Vlietlanden in I vormen nog een voorbeeld van het oorspronkelijk, moerasachtige veenlandschap en zullen als natuurgebied gehandhaafd blijven.

§ 2. Waterhuishouding

Waterstaatkundig behoort het gehele gebied tot het Hoogheemraadschap Delfland. Alle watergangen, waarop de polders hun overtollig water lozen, behoren tot Delflands boezem. In gebied I komen tien polders of delen ervan voor en in gebied II drie, gebied III telt er zeven en het kleine gebied IV twee. De polderpeilen lopen in de kleinere polders bewesten de Vlaardinger vaart meer uiteen dan bij de grotere aan de andere zijde. Hier is trouwens sprake van een, in de eerste plaats administratieve, samenvoeging van de Kerkpolder, de Holiërhoekse en Zouteveense Polder, de Lage Abtswoudse polder en de polder Noord-Kethel.

Vooral in de meer venige gedeelten van Midden Delfland komen door de hoogteverschillen in de polders onderbemalingen voor. Soms kan ook een ander gebruik van de bodem (akkerbouw, tuinbouw) dit vereisen. Wanneer in de komende jaren de recreatieve functie van poldergedeelten andere eisen aan de grondwaterstand gaat stellen, dan zal de peilbeheersing zodanig moeten worden, dat zij voor recreatieve én voor agrarische gronden onafhankelijk van elkaar te regelen is (S.O.M.D. VI).

§ 3. Ontsluiting en verkaveling

Naast de beide voorgaande onderwerpen vormen de ontsluiting en de verkaveling externe factoren, die in sterke mate bepalen welke bedrijfsvoering mogelijk is.

De wegen liggen in Midden Delfland vrij ver uiteen, zijn over het algemeen smal en lopen veelal langs boezemwateren, waardoor ze maar vanaf één zijde te benutten zijn. De boerderijen, bijna alle aan deze wegen gelegen, staan dicht opeen, vaak afgewisseld met tuindersbedrijven.

De kavels gras- en bouwland liggen doorgaans loodrecht op de wegen, ze vormen smalle stroken van 40-60 meter breed en 500 à 1 500 meter lengte, het zogenaamde opstrekkende heerdentype. De bedrijven verkregen zo als regel een langgerekte vorm diep de polder in.

In 1966 was volgens de meitelling de gemiddelde kaveloppervlakte 3 3/4 ha in Schipluiden, 4 1/4 ha in Maasland en bijna 4 ha in het landelijke gebied van Delft, Schiedam en Vlaardingen. Van alle bedrijven met cultuurgrond in deze gemeenten had 73% slechts 1 kavel, 24% 2 à 4 kavels en 3% meer kavels. In Schipluiden, waar de meeste tuinbouw was gesitueerd kwam gemiddeld 1,4 kavel per bedrijf voor, elders 1,8. De huidige verkaveling wijkt niet af van die van 1966, de verkaveling is in het gebied van onderzoek als redelijk gunstig te beschouwen.

Door het bijpachten van los land bestaan de meeste bedrijven uit een aangesloten reeks percelen. Soms behoren kavels aan weerszijden van boezemwater tot eenzelfde bedrijf.

Op enkele plaatsen, zoals bij 't Woudt, ontstond een ander kavelpatroon. Daar werd oorspronkelijk van de bewoonde terp af het omliggende land in gebruik genomen.

§ 4. De bedrijven

Naast de indeling van Midden Delfland in deelgebieden (hoofdstuk I, § 1) wordt voor de bespreking van de bedrijven van bedrijfshoofden met een agrarisch hoofdberoep de volgende indeling naar bedrijfstype gehanteerd:

M: veehouderijbedrijven met minder dan 10 sbe 1) voor andere bedrijfstakken;
V: veehouderijbedrijven met 10 of meer sbe voor veredelingsproduktie;
T: tuinbouwbedrijven;
O: overige bedrijven.

De O-groep wordt nog gesplitst in bedrijven met veehouderij en daarnaast akkerbouw en/of groenteteelt in de open grond (O 1) en in bedrijven met tuinbouw onder glas en daarnaast veredeling en/of groente in de open grond (O 2). De O 1-bedrijven worden in deze verkenning bij de veehouderijbedrijven besproken, de O 2-bedrijven bij de tuinbouwbedrijven. Hoewel de gebruikte criteria bij deze indeling naar bedrijfstypen niet dezelfde zijn, komen ze in zekere mate overeen met die, waarop de V.A.T.-indeling 1968 in de SW-, SG-, ST- en SK-typen is gebaseerd.

Tabel 3. De geregistreerde A- en B-bedrijven naar voornaamste bedrijfstak

		Aantal bedrijven in		1969 in % van 1964
		1964	1969	
Veehouderijbedrijven:	type M	242	220	91
	type V	36	28	78
	type O 1	28	28	100
Tuinbouwbedrijven:	type T	198	204	103
	type O 2	16	9	56
Alle A- en B-bedrijven		520	489	94

Er bestaan grote verschillen in de bedrijfsstructuur tussen de veehouderijbedrijven en de tuinbouwbedrijven. Overgang van de ene groep naar de andere komt praktisch niet voor. De enige relatie bestaat in som-

1) sbe = standaardbedrijfseenheid. Deze eenheden zijn verhoudingsgetallen voor de toegevoegde waarde. Zij zijn gebaseerd op de netto toegevoegde waarde tegen factorkosten bij een moderne bedrijfsvoering volgens LEI-berekeningen in 1968. Zo komt een netto toegevoegde waarde tegen factorkosten van f 20 000,-- per definitie momenteel overeen met 100 sbe (zie verder deel c van deze §). Gerekend moet worden op het opschuiven van deze grens met ongeveer 3% per jaar.

mige gevallen uit het feit, dat verdeling van melkveebedrijven bij erfopvolging verspreide tuinbouw deed ontstaan danwel dat een deel van een veehouderijbedrijf af werd gesplitst ten behoeve van een of meer zoons, die zich zo in de tuinbouw eerder een zelfstandig bestaan konden verschaffen.

a. De aantalsontwikkeling

In het agrarische onderzoekgebied 1) van de S.O.M.D. daalde het aantal geregistreerde bedrijven met cultuurgrond van 1 018 in 1955 tot 986 in 1964 dat is met nauwelijks 1/2 % per jaar. In de daarop volgende twee jaar, tot 1966, trad een versnelde afneming op, namelijk tot 947 bedrijven oftewel met 2% per jaar. In deze jaren is vooral op Schiedams en Vlaardings grondgebied het landbouwareaal ingekrompen door onteigening, welke ontwikkeling al voor 1960 was begonnen. Aanvankelijk bleef een aantal bedrijven hier op resterende stukken grond voortbestaan.

In de periode 1955-1966 veranderde het aantal bedrijven met cultuurgrond in Maasland vrijwel niet, waarbij het aantal met tuingrond enigszins steeg. In Schipluiden nam in dezelfde periode het aantal van deze bedrijven tot 1964 met ongeveer 1% per jaar toe, ook voornamelijk in de tuinbouwsector, waarna het aantal nagenoeg onveranderd bleef. Ten slotte verminderde in Abtswoude, dat in 1956 van de gemeente Schipluiden naar Delft overging, het aantal van 50 in 1960 tot 41 in 1966, als gevolg van de stedebouwkundige expansie van Delft.

In het gebied van onderzoek voor deze verkenning (kaart 1), waarin beduidend minder tuinbouwbedrijven voorkomen, daalde in de periode 1964-1969 het aantal geregistreerden met bijna 1% per jaar. Deze vermindering kwam geheel voor rekening van de veehouderijsector.

Tabel 4. De bedrijven naar voornaamste bedrijfstak en oppervlakte, 1964-1969

	Aantal geregistreerde bedrijven						Oppervlakte cultuurgrond in ha	
	in totaal		veehouderij		tuinbouw			
	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969
Zonder cultuurgrond	11	11	11	11	-	-	-	-
< 1 ha	150	159	9	7	141	152	99	106
1- 5 ha	122	116	41	43	81	73	247	236
5-10 ha	81	67	77	64	4	3	579	505
10-20 ha	154	148	153	145	1	3	2 287	2 161
≥ 20 ha	84	79	82	78	2	1	2 149	2 066
Alle bedrijven	602	580	373	348	229	232	5 361	5 074
Gebied I	370	365	178	168	192	197	2 955	2 880
Gebied II	68	70	57	57	11	13	765	744
Gebied III	152	134	128	114	24	20	1 529	1 337
Gebied IV	12	11	10	9	2	2	112	113

1) Hiermee wordt bedoeld het gebied, dat door de S.O.M.D.-werkgroep Waterstaatkundige en Agrarische Aspecten werd onderzocht.

Het toekomstige recreatiegebied in Midden Delfland oost vertoonde in deze periode zowel voor beide bedrijfsgroepen als voor het grondgebruik de grootste teruggang. In dit gebied (III) vinden momenteel de grootste ingrepen plaats rond Delft en langs het tracé van de Verlengde Doenkade.

b. Het aantal veehouderijbedrijven.

Zoals in het begin van deze paragraaf is vermeld, zullen tot de veehouderijbedrijven worden gerekend de bedrijfstypen M, V en een gedeelte van O. Indeling van deze bedrijven naar beroepsgroep van het bedrijfshoofd toont aan, dat in de periode 1964-1969 het aantal veehouders met een agrarisch hoofdberoep met bijna 10% afnam, 1 1/2 maal zo snel als alle geregistreerde veehouders.

Tabel 5. Geregistreerde veehouders naar beroepsgroep en deelgebied

		Aantal geregistreerden					% A- en B-geregistreerden
		naar beroepsgroep				in totaal	
		A en B	C	D	S		
Gebied I	1964	145	16	15	2	178	81
	1969	134	14	19	1	168	80
Gebied II	1964	45	8	4	-	57	79
	1969	42	11	4	-	57	74
Gebied III	1964	107	14	7	-	128	84
	1969	92	14	8	-	114	81
Gebied IV	1964	9	-	1	-	10	90
	1969	8	-	1	-	9	89
Midden Delfland							
	1964	306	38	27	2	373	82
	1969	276	39	32	1	348	80

Gebied III boekte bij de A- en B-veehouderijbedrijven met 14% de grootste teruggang, in de gebieden I en II bedroeg dit percentage 7 1/2. Het aantal van deze A- en B-bedrijven verminderde in de periode 1964-1969 met 2% per jaar in Midden Delfland, in de agrarisch blijvende gebieden met 1 1/2, in de toekomstige recreatieve delen met bijna 3%.

In het S.O.M.D.-gebied, echter nu zonder Abtswoude, kon in 1955 van alle geregistreerden bijna 88% als A- en B-groep worden ingedeeld, in 1965 83%. Bovendien was in deze periode het aantal geregistreerden met ruim 1/4 gedaald.

c. De bedrijfsoppervlakte op de veehouderijbedrijven

De gemiddelde oppervlakte is in de periode 1964-1969 zowel bij de beroepsgroepen als in de gebieden, met uitzondering van gebied III enigszins gestegen. Dit gemiddelde is voor de A- en B-bedrijven in de agrarisch blijvende gebieden tot ruim boven de 15 ha opgeklommen.

Tabel 6. De bedrijven naar beroepsgroep en oppervlakte 1964-1969

		Aantal bedrijven							Oppervlakte cultuurgrond in ha	
		zonder cult.gr.	met cultuurgrond in ha					in totaal	totaal	per bedr.
			< 1	1-5	5-10	10-20	≥ 20			
Beroepsgr.:										
A en B	1964	2	.	11	63	150	80	306	4 773	15,6
	1969	2	.	11	54	133	76	276	4 414	16,0
C	1964	9	4	14	7	3	1	38	151	4,0
	1969	7	4	17	5	5	1	39	181	4,6
D	1964	-	4	16	7	-	-	27	89	3,3
	1969	2	3	15	5	7	-	32	158	4,9
Alle groepen										
	1964	11	9 1)	41	77	153	82 1)	373	5 042 1)	13,5
	1969	11	7	43	64	145	78 1)	348	4 781 1)	13,7
A- en B-bedrijven naar gebied:										
I	1964	-	-	7	19	69	50	145	2 520	17,4
	1969	1	-	5	18	60	50	134	2 396	17,7
II	1964	-	-	1	6	28	10	45	711	15,8
	1969	-	-	-	4	29	9	42	681	16,2
III	1964	2	-	3	34	49	19	107	1 434	13,4
	1969	1	-	6	29	40	16	92	1 229	13,4
IV	1964	-	-	-	4	4	1	9	108	12,0
	1969	-	-	-	3	4	1	8	108	13,5

1) Met inbegrip van 2 S-bedrijven in 1964 (samen 29 ha) en 1 S-bedrijf in 1969 (28 ha).

De inkrimping van het areaal cultuurgrond ging gepaard met vermindering van het aantal A- en B-bedrijven in bijna alle oppervlakteklassen, zoals blijkt uit deze opsomming:

zonder cultuurgrond	: 1 bedrijf opgeheven,	1 nieuw gesticht;
1- 5 ha	: 2 bedrijven opgeheven,	1 nieuw gesticht;
5-10 ha	: 5 bedrijven opgeheven,	2 nieuw gesticht;
10-20 ha	: 6 bedrijven opgeheven;	
≥ 20 ha	: 4 bedrijven opgeheven.	

Hiermee te vergelijken cijfers van het S.O.M.D.-onderzoek, exclusief Abtswoude, van de groepen A en B met D gaven als gemiddelde oppervlakte 13,3 ha in 1955 en 13,8 ha in 1965. Voor de gemeente Maasland was dit een stijging van 16,3 naar 16,7 ha, in de gemeente Schipluiden bleef het 14,0 ha, terwijl in Vlaardingen en Schiedam dalingen voorkwamen.

In de periode 1964-1969 nam zowel het aantal C- en D-bedrijven als hun gezamenlijke oppervlakte toe. Het gestegen aantal van deze bedrijven in de oppervlakteklasse 10-20 ha was verantwoordelijk voor de ongeveer 100 ha meer voor de C- en D-bedrijven in 1969. Dat er bedrijven in deze grotere oppervlakteklassen voorkomen, die als D-bedrijf worden gekwalificeerd, is een gevolg van het vasthouden van gronden zonder intensief gebruik en vermoedelijk om speculatieve redenen.

Een andere wijze om de ontwikkeling van het aantal bedrijven en hun omvang na te gaan is de indeling naar aantal sbe (zie noot op blz. 17). Dit kengetal is een norm voor de netto toegevoegde waarde, ontstaan uit de produktiefactoren grond, arbeid en kapitaal. Het geeft daardoor een zeker beeld van de produktieomvang van het bedrijf.

Tabel 7. De A- en B-bedrijven naar grootte in sbe, 1964-1969

	A- en B-bedrijven in			
	1964		1969	
	aantal	in %	aantal	in %
Grootte: 0-< 30 sbe	11	4	6	2
30-< 50 sbe	29	9	18	6
50-< 70 sbe	59	19	43	16
70-< 80 sbe	29	9	29	11
80-< 90 sbe	41	14	27	10
90-<100 sbe	29	9	28	10
100-<120 sbe	49	17	42	15
120-<140 sbe	21	7	30	11
140-<160 sbe	16	5	22	8
160-<200 sbe	16	5	19	7
≥ 200 sbe	6	2	12	4
Alle bedrijven	306	100	276	100

In deze periode is een geringe intensivering tot stand gekomen. In 1964 had 64% van de A- en B-bedrijven een omvang van minder dan 100 sbe, in 1969 bedroeg dit percentage 55. Voorts is in dit vijftal jaren het aantal bedrijven met een zeer klein aantal sbe vrij sterk afgenomen.

d. Veranderingen in de bedrijfsleiding

Tabel 8. Wijzigingen in bedrijfsleiding of beroepsgroep op A- en B-veehouderijbedrijven in de periode 1964-1969

	Aantal van deze bedrijven 1) met verandering				
	in totaal	voortgezet in groep			opgeheven
		A en B	C	D	
Bedrijfsbeëindiging	57(49)	35(28)	1(1)	10(9)	11(11)
Beroepsverandering	7(6)	-	7(6)	-	-
Bedrijfswisseling:					
in het blok	2(-)	2(-)	-	-	-
naar elders	6(6)	-	-	-	6(6)
Overige oorzaken	2(2)	1(1)	-	-	1(1)
Alle veranderingen	74(63)	38(29)	8(7)	10(9)	18(18)

1) Tussen haakjes zijn de bedrijven van type M vermeld.

36 bedrijven werden na bedrijfsbeëindiging door opvolgers voortgezet, 35 in de A- en B-groep, 1 in als C-bedrijf.

Op 33 van deze 36 bedrijven volgde na bedrijfsbeëindiging van het oude bedrijfshoofd een zoon op, op 1 een schoonzoon en in twee gevallen een vreemde. In de drie andere gevallen, dat een bedrijf als A- of B-bedrijf werd voortgezet was eveneens een zoon de opvolger.

Van de oorspronkelijke bedrijven in 1964 was van type M 26%, van type V 14% en van type O ook 14% bij een verandering in bedrijfsleiding of beroepsgroep betrokken. Verdeeld over de gebieden zijn deze percentages: I met 26, II met 27, III met 22 en IV met 11. In gebied III was daarbij overwegend sprake van opheffing.

In alle 10 gevallen, dat sprake was van overgang naar beroepsgroep D, bleef hetzelfde bedrijfshoofd aan. Bij vier bedrijven bleef de oppervlakte gelijk, in de andere gevallen werd grond afgestoten.

De zeven van beroep veranderde bedrijfshoofden zetten alle hun veehouderijbedrijf als nevenberoep voort. Drie bedrijven werden daarbij verkleind, twee andere zelfs vergroot.

In de periode 1964-1969 verminderde het aantal veehouderijbedrijven met 7%, het aantal A- en B-bedrijven zelfs met 10%. De sterkste afnemingen werden in deelgebied III waargenomen (11% respectievelijk 14%), waar de meeste gronden voor stedebouw en wegen werden bestemd.

Tabel 9. Ontwikkeling van het aantal veehouderijbedrijven naar beroepsgroep

	Aantal bedrijven				
	naar beroepsgroep				in totaal
	A en B	C	D	S	
In 1964	306	38	27	2	373
Opgeheven	18	8	11	1	38
Over	288	30	16	1	335
Naar A of B	+ 2	- 2			
Naar C	- 8	+ 8			
Naar D	- 10	- 1	+11		
Na mutaties	272	35	27	1	335
Gesticht	4	4	5	-	13
In 1969	276	39	32	1	348

Van de 18 opgeheven A- en B-bedrijven waren de redenen:

gaan rusten : 8, waarvan 1 via O.- en S.-fonds en 4 via onteigening;
overlijden : 3;
bedrijfswisseling : 6, waarvan 3 door onteigening;
niet meer telplichtig zijn : 1.

Bij de opgeheven C- en D-bedrijven was in 7 gevallen sprake van onteigening en in 3 gevallen van het niet meer telplichtig zijn.

Het verdwenen S-bedrijf was het k.i. station te Maasland.

Bij de mutaties tussen de beroepsgroepen was slechts in één geval sprake van bedrijfsoverdracht, van groep A naar C, de andere mutaties kwamen voor onder hetzelfde bedrijfshoofd.

In de periode 1964-1969 werden in totaal 46 A- en B-bedrijven en 1 C-bedrijf aan een ander bedrijfshoofd overgedragen.

De gronden (302 ha) van de opgeheven bedrijven werden voor meer dan de helft aan bestaande bedrijven toegevoegd, ongeveer 40% werd aan de gemeenten overgedragen voor niet-agrarische bestemmingen. Van de gebouwen werd 1/3 overgenomen door de andere bestaande bedrijven, 1/4 werd afgebroken, de overige gebouwen kregen uiteenlopende bestemmingen, die niet alle bekend zijn geworden bij navraag.

Bij de nieuw gestichte bedrijven was in 5 gevallen het gaan houden van vee reden tot registratie, in 4 gevallen afsplitsing van een bestaand bedrijf, 3 bedrijfshoofden kwamen binnen het gebied wonen en in 1 geval was er een administratief motief. Vier bedrijven hebben geen cultuurgrond, vier andere alleen los land, bij de overige vijf kwam de grond van een vroeger bedrijf.

e. De niet agrarische beroepen van bedrijfshoofden in de veehouderij

De nevenberoepen van de B-geregistreerden en de hoofdberoepen van de C-grondgebruikers konden in beide teljaren voor de helft onder de aan de agrarische sector verwante beroepen gevonden worden. Zij waren namelijk te zamen te verdelen over:

	1964	1969
Aan land- en tuinbouw verwante beroepen	24	23
Verzorgende beroepen (lokaal)	3	4
Grondwerkers, bouwvakkers	7	7
Industriearbeiders	2	4
Overige beroepen	12	9
Alle beroepen	48	47

Bij de zelfstandigen onder de aan land- en tuinbouw verwante beroepen had het merendeel een eigen agrarisch bedrijf van 1-10 ha. Voorts is in deze jaren voor 3 respectievelijk 5 geregistreerden sprake van loondienst, 1 respectievelijk 4 van hen waren landarbeiders met eigen grondgebruik.

De S-bedrijven waren in 1964 het landbouwbedrijf van een industrieel bedrijf en de vereniging voor k.i., welke laatste in 1969 niet meer voorkwam als grondgebruiker.

f. Het aantal tuinbouwbedrijven

Tot deze groep bedrijven worden gerekend het bedrijfstype T en dat gedeelte van bedrijfstype O, dat bestaat uit bedrijven met tuinbouw onder glas en daarnaast veredeling dan wel groente in de open grond. In 1964 werden 198 T- en 16 O-bedrijven geteld, in 1969 respectievelijk 204 en 9 in de categorieën A en B. Daarnaast zijn er nog 19 tuinbouwbedrijfjes die niet tot deze categorieën behoren (voornamelijk in de C-groep). Van alle tuinders in de A- en B-groep woont verreweg het grootste deel (182) in gebied I, in gebied II wonen er 11, in gebied III 18 en in gebied IV 2.

Bijna tweederde (64%) van de tuindersbedrijven (zoals in het vervolg de tuinbouwbedrijven in de A- en B-groep zullen worden genoemd) is kleiner dan 1 ha; het aantal bedrijven van minstens 3 ha is zeer gering (slechts 11). Dit is niet zo verwonderlijk als men weet dat in deze groep van 213 bedrijven er 204 bedrijven met alleen tuinbouw onder glas voorkomen, 6 bedrijven waarop glastuinbouw wordt gecombineerd met andere produktietakken 1) en 3 bedrijven met alleen groenteteelt in de volle grond zonder glastuinbouw.

In de afgelopen vijf jaar verminderde het aantal tuindersbedrijven in het gebied Midden Delfland praktisch niet (was in 1969 214); in ge-

1) Waarbij per definitie een minimale omvang in beide produktietakken moet voorkomen van 15 sbe; het betreft combinaties met groenteteelt in de volle grond (3), melkvee (1), fruitteelt op de volle grond (1) en varkensfokkerij (1).

bied I nam het aantal met enkele toe en in gebied III met enkele af.

Tabel 10. Ontwikkeling van het aantal tuinbouwbedrijven naar beroepsgroep

	Aantal bedrijven				
	A en B	C	D	S	totaal
In 1964	214	10	5	-	229
Opgeheven	- 17	- 2	- 4	-	- 23
Over	197	8	1	-	206
Naar A en B	.	- 1	-	-	
Naar C	- 2	.	-	-	
Naar D	- 1	-	.	-	
Na mutaties	195	9	2	-	206
Gesticht	+ 18	+ 7	-	+1	+ 26
In 1969	213	16	2	1	232

Het aantal tuindersbedrijven bleef nagenoeg gelijk doordat het aantal gevallen dat een dergelijk bedrijf uit de A- en B-groep verdween nagenoeg gelijk was aan dat waarbij een dergelijk bedrijf erbij kwam. De C-groep speelt bij de ontwikkeling van het aantal tuindersbedrijven praktisch geen rol.

Bij het bezien van de achtergronden van het verdwijnen van tuindersbedrijven blijkt in enkele gevallen van opheffing van bedrijf geen sprake te zijn, maar wordt het bedrijf gewoon voortgezet na verhuizing naar buiten het blok. Hieruit blijkt mede, dat van een reële teruggang van het aantal tuindersbedrijven nog geen sprake is. Bij beperking tot het aantal glastuinbouwbedrijven (in welke groep relatief meer bedrijven werden gesticht en minder opgeheven) is zelfs sprake van enige toeneming (van 198 tot 204).

In de 14 gevallen dat een tuindersbedrijf inderdaad werd opgeheven ging dit in 6 gevallen gepaard met beroepsverandering, in 4 met beroepsbeëindiging en in eveneens 4 met bedrijfswisseling. Van de 24 bedrijfshoofden die in de afgelopen vijf jaar een tuindersbedrijf hebben gesticht of een dergelijk bedrijf hebben overgenomen en als zodanig voortgezet zijn er 22 uit de streek afkomstig. Van de nieuwe bedrijven is een relatief groot aantal op een deel van het ouderlijke bedrijf gesticht.

De bedrijfsoppervlaktestructuur heeft een andere betekenis dan bij de veehouderijbedrijven. Ze is echter in zoverre wel van belang dat van de 204 glastuinbouwbedrijven (96% van het aantal tuindersbedrijven) twee/derde (134) reeds kleiner is dan 1 ha. Dit houdt voor de uitbouw van het glasareaal beperkingen in, terwijl een bedrijfsareaal van 1 ha glas reeds lang niet meer als uitzonderlijk moet worden gezien. In

hoofdstuk III zal aandacht worden geschonken aan de areaalsgroottestructuur van de glastuinbouwbedrijven. Hier blijkt reeds dat de totale bedrijfsoppervlakte van alle glastuinbouwbedrijven te klein is.

In 1964 hadden de 198 glastuinders 203 ha in gebruik tegen in 1969 de 204 glastuinders 200 ha. Het gemiddelde glastuinbouwbedrijf is dus iets kleiner geworden. De 16 overige tuinders in 1964 hadden 108 ha in gebruik (gemiddeld 6 3/4 ha) en de 9 in 1969 75 ha (gemiddeld 8,3 ha). Ten gevolge van opheffing van tuindersbedrijven kwam sedert 1964 23 ha vrij, door sedertdien gestichte tuindersbedrijven werd 18 ha in beslag genomen. Enkele bij onteigening vrijgekomen ha kregen een niet-agrarische bestemming.

Al met al is de "stabiliteit" van de tuindersbedrijven, met name van de glastuindersbedrijven, dus zeer hoog. Uit de mobiliteitsindex 1) blijkt echter een verschil tussen de glastuindersbedrijven en de zogenaamde overige tuindersbedrijven. Deze index is voor glastuindersbedrijven 7,5 en voor de kleine groep overige tuindersbedrijven 31. Van de 18 nieuw gestichte tuindersbedrijven behoort er bovendien slechts één tot de zogenaamde overige tuindersbedrijven.

Het aantal mutaties is dus relatief gering. De generatiewisseling is - zoals blijkt uit tabel 11 - nog altijd een zeer belangrijke factor die de ontwikkeling van het aantal bedrijven bepaalt.

Tabel 11. Mutaties in de tuindersbedrijven 1) in de periode 1964-1969

	Aantal tuinders(glastuinders)bedrijven met verandering				
	in totaal	voortgezet in groep			opgeheven
		A en B	C	D	
Beroepsbeëindiging	16(16)	11(11)	-	1(1)	4(4)
Beroepsverandering	15(9)	4(4)	2(2)	-	9(3)
Bedrijfswisseling:					
in blok gebleven	3(3)	2(2)	-	-	1(1)
naar elders	5(5)	2(2)	-	-	3(3)
Overige oorzaken	1(1)	1(1)	-	-	-
Alle oorzaken	40(34)	20(20)	2(2)	1(1)	17(11)

1) Tussen haakjes zijn de aantallen vermeld van de glastuindersbedrijven.

1) De mobiliteitsindex geeft aan het percentage van een groep bedrijven dat door de opheffing van bedrijf of door overgang naar een andere groep niet meer tot de oorspronkelijke groep behoort. Naarmate dit hoger is, is de stabiliteit binnen de desbetreffende groep geringer.

Van de 11 bedrijven die na generatiewisseling als tuindersbedrijf werden voortgezet, gebeurde dit in één geval niet door een zoon maar door een vreemde. In het geheel hebben 6 niet-familieleden een tuindersbedrijf overgenomen en als zodanig voortgezet.

Het tweede verschijnsel waarbij mutaties in het aantal tuindersbedrijven ontstaan is beroepsverandering. In tabel 11 is dit met reden voor de glastuindersbedrijven apart weergegeven. In het groepje zgn. overige tuindersbedrijven stonden namelijk alle mutaties uitsluitend in verband met beroepsverandering. Tot de aantalsontwikkeling van de glastuindersbedrijven hebben in de afgelopen vijf jaar beroepsveranderingen gelijk op bijgedragen met generatiewisseling.

g. De niet-agrarische beroepen van bedrijfshoofden op tuinbouwbedrijven

Voor deze groep bedrijven waren de nevenberoepen van de B- en de hoofdberoepen van de C-grondgebruikers in beide teljaren:

	1964	1969
Aan land- en tuinbouw verwante beroepen	5	6
Verzorgende beroepen (lokaal)	-	1
Grondwerkers, bouwvakkers	1	2
Industriearbeiders	1	1
Overige beroepen	6	8
Alle beroepen	13	18

In tegenstelling tot het bij de veehouders geconstateerde feit, was bij de tuinders in 1964 slechts sprake van 3 bedrijfshoofden met een zelfstandig beroep in de aan land- en tuinbouw verwante sector, terwijl in 1969 alleen nog 6 land- of tuinarbeiders met eigen grondgebruik voorkwamen.

Als S-bedrijf werd aan de groep van tuinbouwbedrijven in 1969 een fruitteeltbedrijf toegevoegd.

h. Eigendom en pacht

In Midden Delfland is de tuinbouwgrond over het algemeen eigendom van de gebruikers. Bij de veehouderijbedrijven is dit slechts voor iets meer dan de helft het geval. Vaak is hierbij sprake van het bijpachten van losse grond naast eigen gebouwen en een eigen erfkavel. Gepacht wordt van gemeenten, van kerkelijke en andere instellingen en van particulieren. Zo verpacht in het westelijke deel van Midden Delfland de zogenaamde "Duitse orde" nogal wat gronden.

De gegevens uit de meitellingen van 1959 en 1966 vertonen voor die periode in de gemeenten Maasland en Schipluiden een verschuiving in de richting van meer eigendom. Een splitsing naar bedrijfstype is hierbij niet te geven. In eerstgenoemde gemeente steeg tussen deze jaren het percentage eigendom van de cultuurgrond van 45 naar 48, in de andere gemeente van 50 naar 57. Opmerkelijk is, dat in die jaren de pacht van ouders met dezelfde percentages terug liep.

Bij de pacht van grond voor termijnen van 1 jaar of langer kwamen in de periode 1959-1966 vooral veranderingen voor waar het land- en tuinbouwers en andere particuliere verpachters betrof. In procenten uitgedrukt pachtte men grond in de genoemde jaren in de gemeente

	Maasland		Schipluiden	
	1959	1966	1959	1966
Van: land- en tuinbouw	20	32	23	36
overige particulieren	48	33	47	41
overheid	8	5	5	5
overige rechtspersonen	22	28	23	18
buitenlandse eigenaren	2	2	2	0

In de nog landelijke gebieden van de andere bij Midden Delfland betrokken gemeenten lagen de verhoudingen anders. Een groot deel van de gronden was daar in 1966 al in handen van de gemeenten zelf, in Vlaardingen al bijna de helft van alle cultuurgrond

Naar percentage eigendom ingedeeld, bestond er in beide meitellingen verschil tussen de bedrijven in Maasland en Schipluiden en die in de andere gemeenten Ruim de helft van de bedrijven in beide eerste gemeenten was 100% eigendom, omstreeks 1/3 geheel pacht. In de andere gemeenten lagen deze verdelingen juist andersom. Bovendien is in de periode 1959-1966 het percentage bedrijven 100% in eigendom in alle gemeenten gestegen ten koste van het percentage geheel gepachte bedrijven De deels gepachte bedrijven bleven ongeveer 1/6 van alle bedrijven uitmaken.

Binnen het gebied van deze verkenning was ten tijde van het S.O.M.D.-onderzoek al heel wat grond door de gemeenten opgekocht waarop geen volledig veehouderijbedrijf meer kon worden uitgeoefend. In het oostelijke deel van Midden Delfland is daarom door de stichting nagegaan, hoe omstreeks 1968 op de nog als volwaardig te beschouwen veehouderijbedrijven de eigendom-pacht-situatie was. Ongeveer de helft van de gronden was in handen van het bedrijfshoofd, bijna 20% werd gepacht van familie en 30% van derden. Verwacht mag worden, dat deze verdeling ook gold voor de veehouderij in het westelijke gedeelte van Midden Delfland (S.O.M.D. V)

HOOFDSTUK III

BEDRIJFSSTRUCTURELE ASPECTEN

Evenals bij de agrarisch structurele aspecten in het voorgaande hoofdstuk worden de veehouderij en de tuinbouw afzonderlijk behandeld. Beide bedrijfstypen vertonen zeer weinig overeenkomsten in hun structuur.

§ 1. Grondgebruik

Er is in de periode 1964-1969 geen verandering voorgekomen in de verdeling over bouwland, grasland en tuinland van de door de veehouderijbedrijven gebruikte cultuurgrond. Deze verdeling bleef 5% bouwland, 94% grasland en 1% tuinland. Bij de tuinbouwbedrijven trad een zeer geringe verschuiving op, waarbij het percentage bouwland afnam van 3 naar 2 en het percentage grasland van 27 naar 24. In 1964 hadden de tuindersbedrijven (de A- en B-bedrijven in de tuinbouw) gemiddeld 39 are grasland, in 1969 gemiddeld 31 are. Vaak betekent dit grasland een reserve voor eventuele uitbreiding van het glasbestand.

Uit de gegevens, verzameld door de waterstaatkundige en agrarische werkgroep van de S.O.M.D., is voor het gebied, waarover deze werkgroep rapporteerde, een vermindering van de oppervlakte cultuurgrond waar te nemen met 1,6% per jaar tussen 1955 en 1960 en met 2% per jaar tussen 1960 en 1966. Tot deze cultuurgrond behoorde in:

	1955	1966
Bouwland	473 ha (6%)	294 ha (5%)
Grasland	6 805 ha (87%)	5 549 ha (89%)
Open tuingrond	383 ha (5%)	152 ha (2%)
Tuingrond onder glas	162 ha (2%)	278 ha (4%)
	7 823 ha	6 272 ha

Tot dit areaal behoorden ook het noorden en de westpunt van de gemeente Schipluiden en delen van Maasland, Delft, Schiedam en Vlaardingen (kaart 2), die buiten het gebied van deze verkenning vallen. Vooral in beide Schipluidense stukken komt veel tuinbouw voor.

De oppervlakte cultuurgrond, betrokken bij deze verkenning, besloeg in:

	1964	1969
Veehouderijbedrijven:		
bouwland	274 ha (5,1%)	252 ha (5,0%)
grasland	4 735 ha (88,4%)	4 474 ha (88,1%)
tuinland	33 ha (0,6%)	58 ha (1,1%)
Tuinbouwbedrijven:		
bouwland	11 ha (0,2%)	5 ha (0,1%)
grasland	84 ha (1,6%)	72 ha (1,4%)
tuinland	222 ha (4,1%)	216 ha (4,3%)
	5 359 ha	5 077 ha

Zoals uit § 4 van hoofdstuk II blijkt, telde in 1964 het gebied van deze verkenning 306 A- en B-bedrijven in de veehouderij en 214 A- en B-bedrijven in de tuinbouw. In 1969 waren deze aantallen respectievelijk 276 en 213. Twee van deze veehouderijbedrijven beschikten over geen cultuurgrond.

Grondgebruik door A- en B-veehouderijbedrijven

De melkveebedrijven (type M) namen 76% van de cultuurgrond van de veehouderijbedrijven in beslag in 1964 tegen 87% in 1969. Daarentegen nam het aantal zowel als de gebruikte cultuurgrond af bij de veehouderijbedrijven met veredelingsproduktie (type V), zij stootten hun bouw- en tuinland geheel af. Bij de O 1-bedrijven bleef zowel het aantal als het grondgebruik nagenoeg gelijk. In § 4 van hoofdstuk II is deze bedrijfstypering besproken.

Tabel 12. De grond van de A- en B-veehouderijbedrijven met cultuurgrond

	Aantal bedrijven met cultuurgrond		Oppervlakte cultuurgrond in ha							
			in totaal		gemiddeld per bedrijf in gebruik als					
					bouwland		grasland		tuinland	
	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969
Bedrijfstype:										
M	241	218	3 627	3 408	0,05	0,03	15,00	15,60	0,00	0,01
V	35	28	509	360	0,29	-	14,23	12,86	0,03	-
O 1	28	28	637	645	8,04	7,96	13,64	13,36	1,07	1,71
Alle bedrijven	304	274	4 773	4 413	0,81	0,84	14,78	15,09	0,11	0,18
Gebied: I	145	133	2 520	2 395	1,56	1,58	15,61	16,12	0,21	0,31
II	45	42	711	681	0,18	0,19	15,60	15,93	0,04	0,12
III	105	91	1 434	1 229	0,10	0,12	13,55	13,36	-	0,01
IV	9	8	108	108	0,00	-	12,00	14,13	0,00	0,38

Vrijwel alle bouwland komt voor in deelgebied I, in 1969 namelijk 210 van de 226 ha in totaal. De bodemgesteldheid in dit gedeelte van Midden Delfland is hier het meest geschikt voor, de grond heeft een redelijke structuur en is goed ontwaterd. De tuinbouw, waarvan 41 van de 50 ha in 1969 in gebied I lag, bestaat op de veehouderijbedrijven in hoofdzaak uit spruitkoolteelt, vaak in deelbouw.

Uit tabel 12 blijkt het gemengde karakter van de O 1-bedrijven. De onderlinge relatie tussen de veehouderij enerzijds en de akkerbouw en/of de tuinbouw anderzijds ontbreekt op deze bedrijven doordat normaliter geen voergewassen worden geteeld. Doorgaans is zowel de produktie uit de veestapel als die van het land bestemd voor directe afzet. Deze afzet is voor alle produkten op geringe afstand mogelijk in velerlei vormen.

Akkerbouw komt in hoofdzaak voor op bedrijven van ten minste 15 ha in omvang, gemiddeld telden de 24 O 1-bedrijven met deze omvang ± 10 ha bouwland, bij enkele bedrijven kan men de akkerbouw zelfs als het belangrijkste bedrijfsonderdeel beschouwen.

Grondgebruik door tuindersbedrijven

Hiertoe behoren de tuindersbedrijven (type T) en de bedrijven, die zowel tuinbouw als veeteelt in het bedrijfsplan hebben (type O 2). Zij komen beide overwegend in gebied I voor. In de loop van de periode 1964-1969 nam het aantal T-bedrijven iets toe, terwijl bij het type O 2 een vermindering voorkwam.

Tabel 13. De grond van de tuindersbedrijven

	Aantal bedrijven met cultuurgrond		Oppervlakte cultuurgrond in ha							
			in totaal		gemiddeld in gebruik als					
					bouwland		grasland		tuinland	
	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969
Bedrijfstype:										
T	198	204	203	200	0,06	0,00	0,16	0,15	0,81	0,83
O 2	16	9	108	75	0,00	0,56	3,25	4,11	3,50	3,67
Alle bedrijven	214	213	311	275	0,05	0,02	0,39	0,31	1,01	0,95
Oppervlakte:										
< 1 ha	128	135	91	98	0,02	0,00	0,02	0,05	0,66	0,68
1-3 ha	73	67	99	87	0,07	0,00	0,15	0,18	1,14	1,12
≥ 3 ha	13	11	121	90	0,23	0,45	5,38	4,45	3,85	3,36
Gebied: I	180	182	266	234	0,06	0,03	0,38	0,29	1,05	0,97
II	10	11	11	10	0,10	-	0,10	0,00	0,90	0,91
III	22	18	33	29	0,05	-	0,68	0,72	0,77	0,89
IV	2	2	2	2	-	-	-	0,21	1,00	0,79

Naast enige verspreide tuinbouw, zoals in de gebieden II en IV, heeft gebied III nog tuinbouwgronden rond Schipluiden en langs de Schie. In gebied I vindt men ongeveer 85% van alle tuinbouwoppervlakte van Midden Delfland, bij Maasland en langs de gehele Gaag, maar het meest daar waar beide gemeenten aan De Lier grenzen, als uitbreiding van het Westland. Hier in het westen van Midden Delfland is het aantal nieuwe tuinbouwvestigingen toegenomen, op gronden van voormalige veehouderijbedrijven. Zo vestigden zich hier tuinderszoons uit de oude gedeelten van het Westland. Een strook langs de westelijke grenzen van de gemeenten Maasland en Schipluiden heeft in het streekplan Westland de bestemming van agrarisch gebied zonder beperkingen gekregen, hetgeen de mogelijkheid van nieuwe glastuinbouwvestigingen inhoudt. De drie betrokken gemeenten stellen hier een structuurplan voor op.

Bij het type O 2 komt naast tuinbouw in de open grond nog vrij veel graslandgebruik voor en slechts weinig tuinbouw onder glas. Dit bedrijfstype komt in het westen van het gehele gebied weinig voor en zal in de toekomst verdwijnen.

De teelten onder glas vormen op de tuinbouwbedrijven meer en meer het belangrijkste bedrijfsonderdeel. Nam het areaal cultuurgrond, door tuindersbedrijven gebruikt, in de periode 1964-1969 af van 311 tot 275 ha, het gezamenlijke glasareaal groeide in deze jaren van 114 tot 134 ha. Hierbij was sprake van een vermindering van de oppervlakte onder niet verwarmd glas naast een flinke uitbreiding van het verwarmde areaal, met name in gebied I.

Tabel 14. Vormen van tuinbouw op de tuindersbedrijven

	Aantal bedrijven		Oppervlakte cultuurgrond in ha							
			in totaal		tuinbouw					
					in de open grond 1)		onder glas			
							verwarmd		koud	
	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969
Bedrijfstype:										
T	198	204	203	200	52	39	78	106	32	25
O 2	16	9	108	75	52	30	2	1	2	2
Alle bedrijven	214	213	311	275	104	69	80	107	34	27
Oppervlakte:										
< 1 ha	128	135	91	98	27	19	40	56	18	17
1-3 ha	73	67	99	87	33	21	36	45	14	9
≥ 3 ha	13	11	121	90	44	29	4	6	2	1
Gebied: I	180	182	266	234	95	63	64	89	30	24
II	10	11	11	10	3	3	5	5	2	2
III	22	18	33	29	5	3	11	12	1	1
IV	2	2	2	2	1	0	0	1	1	0

1) Inclusief braakland in 1969.

In de vijfjarige periode is de tuinbouw vooral in gebied I intensiever geworden door de toeneming van de oppervlakte onder verwarmd glas. Dit areaal nam toen toe bij:

de bedrijven van type T	van 39 tot 52 are,
de bedrijven van < 1 ha	van 31 tot 41 are,
de bedrijven van 1-3 ha	van 49 tot 67 are,
de bedrijven in gebied I	van 36 tot 49 are en
Alle A- en B-bedrijven met tuinbouw	van 37 tot 50 are.

Voor de eerste drie categorieën bedrijven betekent dit, dat gemiddeld het areaal onder verwarmd glas in deze perioden gestegen is van bijna de helft van de gehele bedrijfsoppervlakte tot 60% hiervan. Deze stijging liep bij de twee laatstgenoemde categorieën van ongeveer 35 tot ruim 50%.

Bij de indeling naar glasareaal werd bij de helft van de bedrijven, die in 1964 over minder dan 50 are onder glas beschikten, een toeneming hiervan waargenomen, zoals ook blijkt uit tabel 19 op bladzijde

Het aantal tuindersbedrijven met minder dan 50 are onder glas nam sterk af, het aantal tuindersbedrijven in de oplopende klassen glasareaal nam sterk toe, met name in de klasse 75 - < 100 are. Hoewel het feit dat er onder de verdwenen bedrijven relatief veel met een gering glasareaal waren en onder de nieuwe bedrijven in geringere mate, is toch vooral de ontwikkeling op de als tuindersbedrijven voortgezette bedrijven hierbij doorslaggevend geweest.

§ 2. Veehouderij

Hoewel in 1964 en 1969 ongeveer 80% van de A- en B-bedrijven in de veehouderij bij type M (melkveebedrijven) werd ingedeeld, kwamen op verscheidene bedrijven naast rundvee ook varkens, schapen en pluimvee voor. Bovendien had een aantal tot de tuinbouwgroep gerekende bedrijven een of meer stuks vee. In de periode tussen beide tellingen zijn enige verschuivingen in de veehouderij te signaleren, het aantal bedrijven met leghennen nam sterk af, evenals dat met fokzeugen. De belangstelling voor het houden van mestkalveren, overig mestvee en schapen daalde eveneens.

Tabel 15. Bedrijven met vee

	Percentage bedrijven					
	in de veehouderij				in de tuinbouw	
	A en B		alle groepen			
	1964	1969	1964	1969	1964	1969
Met: melk- en kalfkoeien	97	97	90	84	3	3
mestkalveren	5	3	5	3	-	-
overig mest- en weidevee	27	25	29	27	1	0
mestvarkens	11	10	10	11	1	1
fokzeugen	53	41	47	36	3	1
schapen	32	30	29	26	0	1
slachtkuikens	1	1	1	1	-	0
leghennen	63	41	56	37	6	3
Aantal bedrijven	306	276	373	348	229	232

Naar beroepsgroep bleek in het vijftal jaren het aantal C- en D-grondgebruikers, dat mestvarkens hield, te zijn toegenomen. Eveneens steeg het aantal D-grondgebruikers met overig mestvee. In de tuinbouwgroep en onder de D-grondgebruikers kwamen enkele slachtkuikenbedrijven van vrij aanzienlijke omvang voor.

Tabel 16. Veestapel op de bedrijven

	Aantal stuks vee op bedrijven in de					
	veehouderij				tuinbouw	
	groepen A en B		alle groepen			
	1964	1969	1964	1969	1964	1969
Melk- en kalfkoeien	7 134	7 423	7 328	7 614	33	32
Jongvee	2 463	2 681	2 540	2 766	-	22
Mestkalveren	379	198	398	211	-	-
Overig mest- en weidevee	816	893	1 086	1 232	25	15
Mestvarkens	1 134	783	1 150	951	132	17
Fokzeugen	729	633	781	686	51	30
Schapen	520	546	561	590	4	13
Slachtkuikens	1 350	685	1 435	6 685	-	20 000
Leghennen	28 359	44 117	29 380	44 612	642	260

Mede door de daling van het aantal bedrijven in de periode 1964-1968 nam het aantal melk- en kalfkoeien en het jonge vee per bedrijf met ongeveer 18% toe.

In de bespreking van de verschillende componenten van de veestapel blijven de tot de tuinbouwgroep behorende bedrijven buiten beschouwing op enkele, aparte, vermeldingen na.

a. Melk- en kalfkoeien

Midden Delfland had in de periode 1955-1966 een hogere bezettingsgraad per bedrijf met rundvee en per ha grasland met melk- en kalfkoeien en dan de gezamenlijke Zuidhollandse weidegebieden en alle Nederlandse weidegebieden (S.O.M.D.-gegevens). De laatste jaren is door de ontwikkelingen in het gebied de verhouding tussen melkveestapel en oppervlakte grasland echter minder duidelijk geworden.

In Midden Delfland is het aantal melk- en kalfkoeien in de jaren 1964-1969 met ongeveer 4% toegenomen, zowel op de A- en B- als op alle bedrijven met veehouderij. Het beschikbare graslandareaal verminderde echter met 8% op de A- en B-bedrijven, met 6% op al deze bedrijven. Slechts op de A- en B-bedrijven met 1-3 ha cultuurgrond en op de D-bedrijven is het aantal melk- en kalfkoeien niet gestegen, dit betreft echter een klein aantal bedrijven.

Per bedrijf veranderde het gemiddelde aantal melkkoeien tussen 1964 en 1969 op:

De A- en B-bedrijven:

	met < 10 ha	van 13,8 in 18,2;
	met 10-15 ha	van 23,2 in 24,3;
	met 15-20 ha	van 25,4 in 30,7;
	met ≥ 20 ha	van 32,4 in 37,9;
Alle A- en B-bedrijven		van 23,9 in 27,7;
C-bedrijven		van 5,5 in 8,6;
D-bedrijven		van 4,7 in 4,6;
Alle bedrijven met veehouderij		van 21,9 in 25,9.

De invloed van de mogelijke toekomstige bestemming is al enigzins te merken in de verschillen tussen gebied II enerzijds en de gebieden III en IV anderzijds. Wel houdt men het melkvee in III en IV in sommige gevallen zo lang mogelijk aan, maar daarnaast schakelen anderen over op het inschakelen van mestvee op de nog tijdelijk te gebruiken weilanden.

Het gemiddelde aantal melk- en kalfkoeien per A- en B-bedrijf bedroeg in:

		1964	1969			1964	1969
In gebied:	I	25,0	27,5	Naar type:	M	23,6	27,8
	II	26,7	31,4		V	26,6	31,1
	III	21,9	26,7		O 1	23,5	22,8
	IV	18,3	22,1				

Bij de bedrijfstypen was bij de gemengde bedrijven van type O 1 een verschuiving naar andere benutting van de grond merkbaar, waardoor het aantal stuks melk- en kalfkoeien terugliep.

b. Jongvee en weidemestvee

In de periode 1964-1969 nam het aantal stuks jongvee met 9% toe, dubbel zo sterk als het aantal melk- en kalfkoeien. Behoudens op de kleinere bedrijven en de aflopende bedrijven in de randstroken is de verhouding tussen de aantallen jongvee en melk- en kalfkoeien redelijk te noemen. Men houdt in dit gebied op de melkveebedrijven de melkveestapel veelal door eigen opfok op peil. De kleine bedrijven (daartoe behoren hier de afmelkbedrijven) en de bedrijven met veredeling in andere veeteeltsectoren wijken hiervan af.

In de vijf jaar vanaf 1964 is ook het weidemestvee met 9% toegenomen. Dit mestvee komt voornamelijk op bedrijven van de types M en O 1 voor, wel minder vaak op bedrijven die kleiner zijn dan 10 ha. Echte mestveebedrijven telt het gebied niet.

c. De veebezetting per ha grasland

Er zijn verschillende factoren die hierbij een rol spelen. Sommige weilanden beschikken over een kwetsbare zode, die een hoge gebruiksintensiteit van het grasland verhindert. Voorts komen er van oudsher afmelkbedrijven in Midden Delfland voor, waarbij handel en melkproduktie belangrijker zijn dan het graslandgebruik. Bij dit type van bedrijfsvoering vormt de cultuurgrond niet direct een beperkende factor voor de bedrijfsomvang. Ten slotte maken aankoop van ruw voer uit industrieën in de naaste omgeving en hoge giften krachtvoer een hoge veebezetting mogelijk. De Midden Delflandse veehouder geeft dan ook gemiddeld meer uit aan aangekocht voer dan zijn collega elders in ons land, zoals uit LEI-boekhoudingen kon worden becijferd. Bovendien geeft hij zijn grasland verhoudingsgewijs weinig stikstofbemesting, zodat de grasopbrengst niet groot is per ha.

Berekend over de periode 1964-1969 is de veebezetting per 100 ha gras in eenheden groot vee 1) met gemiddeld 2 3/4% per jaar toegenomen in het gebied. Omrekening van de melk- en kalfkoeien, het jonge vee en het mestweidevee in grootvee-eenheden gaf namelijk voor beide jaren voor alle A- en B-bedrijven:

1964	1969
7 134 x 1 gve = 7 134 gve	7 423 x 1 gve = 7 423 gve
2 463 x 0,4 gve = 985 gve	2 681 x 0,4 gve = 1 072 gve
816 x 0,7 gve = 571 gve	893 x 0,7 gve = 625 gve
8 690 gve	9 120 gve
op 4 494 ha grasland, dat is 193 gve per 100 ha grasland	op 4 134 ha grasland, dat is 220 gve op 100 ha grasland

Dit aantal gve nam derhalve met ongeveer 14% toe.

Bij alle bedrijven met veehouderij kwam dezelfde procentuele toeneming voor.

De beide oostelijke gebieden II en III onderscheiden zich van de westelijke door een veel grotere toeneming van dit kengetal in deze vijf jaren, namelijk met 3 1/2 à 4% per jaar. Vooral in gebied III is dit het gevolg van gedeeltelijk verlies van grasland, waarbij de mestveestapel wel grotendeels wordt aangehouden en aankoop van voer dit verlies goed moet maken.

Bij het bedrijfstype V steeg het, toch al hoge, aantal gve per 100 ha grasland met ruim 5% per jaar. Type M noteerde daarentegen nog geen 3% en bij type O 1 kwam het kengetal van 187 op 198, nauwelijks 1% per jaar meer. Dit type O 1 had een teruggang in de melkveebezetting, die

1) Met dit kengetal worden zowel de melk- en kalfkoeien als het jonge vee en het overige mest- en weidevee bij de veebezetting per ha grasland betrokken.
Omrekening in grootvee-eenheden: 1 melk- of kalfkoe = 1 gve; 1 stuk jongvee = 0,4 gve; 1 stuk weidemestvee = 0,7 gve.

werd gecompenseerd door een groter aantal stuks jongvee en mestweidevee per bedrijf.

d. Veredeling

Verscheidene vormen van veredelingsproduktie blijken in Midden Delfland de laatste jaren in afnemende mate als aanvullende produktietak op gemengde bedrijven voor te komen. Zij beperken zich meer en meer tot gespecialiseerde bedrijven per produktietak. In dit gebied is het slechts op een beperkt aantal bedrijven als mogelijkheid aangegrepen om op een kleinere oppervlakte dan voor een volwaardig melkveebedrijf tot een verantwoorde bedrijfsomvang te geraken.

Volgens streekkenners leent het houden van fokzeugen zich nog het best als aanvulling op het bedrijfsplan, dit wordt in Midden Delfland reeds lang bedreven. Toch verminderde in de periode 1964-1969 het aantal bedrijven met veehouderij, dat fokzeugen hield, met bijna 30%. De hoeveelheid fokzeugen in het gebied nam af met 12%, de overblijvende bedrijven breidden gemiddeld het aantal fokzeugen uit van 4,4 tot 5,5 per bedrijf. Op een aantal bedrijven werden naast fokzeugen mestvarkens gehouden, doch overwegend beperkte men zich tot fokzeugen alleen.

In 1969 hadden slechts 5 van de 114 A- en B-bedrijven met fokzeugen 20 of meer van deze dieren, 9 bedrijven hadden 10-19 fokzeugen, de overige 100 bedrijven minder. Ook een enkel bedrijf uit de tuinbouwgroep had meer dan 20 fokzeugen als nevenbedrijfstak. De biggen worden op de markt verkocht of rechtstreeks aan vaste afmestbedrijven.

Er zijn slechts weinig grote mestvarkensbedrijven; enkele telden in 1969 meer dan 200 mestvarkens, de overige kwamen niet boven het aantal van 50 van deze varkens uit.

Tabel 17. A- en B-bedrijven met varkens

	Aantal bedrijven		Gemiddeld aantal per bedrijf			
			fokzeugen		mestvarkens	
	1964	1969	1964	1969	1964	1969
Bedrijven met:						
fokzeugen	136	92	4,2	5,7	-	-
fokzeugen en mestvarkens	27	22	6,0	4,9	6,2	6,4
mestvarkens	7	5	-	-	138,1	128,4
Alle A- en B-bedrijven	306	276	4,5	5,6	33,4	29,0
Aantal varkens op deze bedrijven			729	633	1134	783

Op de C- en D-bedrijven nam, in tegenstelling tot op de A- en B-bedrijven, in de periode 1964-1969 het houden van mestvarkens toe, terwijl de fokzeugen er minder belangstelling kregen. In 1969 hadden 12 C- en D-bedrijven te zamen 168 mestvarkens.

De bedrijven met fokzeugen kwamen over alle deelgebieden verspreid voor, evenals de bedrijven waarop men mestvarkens hield. In de Zuidbuurt (IV) was de belangstelling voor beide vormen van varkenshouderij relatief het geringst. Tot het type V (veredelingsbedrijven) behoorden de bedrijven met 10 of meer fokzeugen. De bedrijven met over de 200 mestvarkens hadden echter een zo veelzijdige opzet, dat zij ingedeeld werden in type O 1, het gemengde bedrijfstype.

Pluimvee kwam in 1964 nog op meer dan de helft van de bedrijven voor, vijf jaar later was dit aantal bedrijven gedaald tot minder dan 40%. De leghennenstapel was aan het eind van deze periode toegenomen, het gemiddelde aantal per bedrijf steeg van 14 tot 343. Bedrijven met grotere aantallen leghennen kwamen in 1969 als volgt voor:

5 bedrijven met 200 of meer leghennen,
4 bedrijven met 100 - 199 leghennen en
11 bedrijven (waaronder 3 D-bedrijven) met 50 - 99 leghennen.

Van deze 20 bedrijven was het merendeel in gebied I gelegen, ze behoorden tot het V (veredelings)-type.
Enkele bedrijven uit het V-type en enkele uit de tuinbouwgroep mesten als nevenproduktietak een aantal slachtkuikens.

Van de 10 bedrijven met mestkalveren in 1969 hadden twee bedrijven er 20 of meer en drie bedrijven 10 - 19 stuks. Dit kan nauwelijks als aparte bedrijfstak worden beschouwd. In de periode 1964-1969 nam de belangstelling voor het mesten van kalveren af van 19 bedrijven met 398 kalveren tot 10 met 211, ook op bedrijven van het type V.

Ten slotte kwamen op ruim een kwart van de bedrijven schapen voor. Hierbij is van veredeling geen sprake. In laag gelegen weidestreken als Midden Delfland hield men, vooral vroeger, een koppel schapen op het weiland, omdat zij de zode vasttrappen. Daarnaast kan van enige handel in deze diersoort gesproken worden.

§ 3. De tuinbouw

De tuindersbedrijven (de A- en B-bedrijven) in het ruilverkavelingsgebied besloegen in 1969 275 ha cultuurgrond, waarvan 200 ha op glastuindersbedrijven. De C-, D- en S-bedrijven met tuinbouw hadden samen 18 ha in gebruik. Op de grond van tuinders wordt voor bijna de helft (134 ha) onder glas geteeld, op de grond van glastuinders voor twee derde (131 ha). Bij tuinders met minder dan 1 ha in gebruik bestaat hun bedrijfsoppervlakte gemiddeld voor driekwart uit tuinbouw onder glas. (Tabel 18, blz. 39).

In de afgelopen vijf jaar is de oppervlakte van de A- en B-bedrijven (bij een gelijk blijven van het aantal tuinders) afgenomen van 311 ha tot 275 ha. In dezelfde periode nam het gezamenlijke glasareaal op deze bedrijven toe van 113 ha tot 134 ha, gepaard gaande met een afneming van het areaal onverwarmd glas en een toeneming van het areaal dat verwarmd wordt en bovendien met een sterke uitbreiding van het relatief nog kleine areaal aan bloemen onder glas (geheel in gebied I). Uit deze laatste twee constateringen volgt dat de ontwikkeling van de bedrijfsomvangniet geheel parallel loopt met het verloop van het bedrijfsareaal aan glas. Toch blijft in eerste instantie het verloop van het bedrijfsareaal met glas zeer belangrijk.

Tabel 18. Grondgebruik van de bedrijven met tuinbouw in 1969

	Aantal bedrijven	Oppervlakte cultuurgrond in ha			
		in totaal	grasland	teelten in volle grond 1)	teelten onder glas
< 1 ha	135	98	6	19	73
1-3 ha	67	87	12	21	54
≥ 3 ha	11	90	49	34	7
Alle A- en B-bedrijven	213	275	67	74	134
Type: T	204	200	30	39	131
O 2	9	75	37	35	3
Gebied: I	182	234	53	68	113
II	11	10	1	2	7
III	18	29	13	3	13
IV	2	2	-	1	1
C-bedrijven	16	4	1	2	1
D-bedrijven	2	1	-	1	-
Alle bedrijven met tuinbouw	232	292	68	89	135

1) Inclusief 5 ha bouwland.

Tabel 19. Ontwikkeling van het bedrijfsareaal aan glasteelten

	Aantal A- en B-bedrijven met tuinbouw					
	met .... are teelten onder glas					in totaal
	< 25	25-<50	50-<75	75-<100	≥ 100	
In 1964	24	88	60	24	18	214
Verdwenen	-10	- 5	- 5	-	-	- 20
Over	14	83	55	24	18	194
In 1969: < 25 are	6	1	1	1	-	
25 - 50 are	7	45	2	1	-	
50 - 75 are	1	33	35	3	1	
75 - 100 are	-	4	14	16	5	
≥ 100 are	-	-	3	3	12	
Na mutaties	9	55	73	39	18	
Bijgekomen	+ 3	+11	+ 4	-	+ 1	+ 19
In 1969	12	66	77	39	19	213

Het ontwikkelingsproces op deze bedrijven met tuinbouw omvat meer dan alleen het verloop van het glasareaal. Van de 194 bedrijven, die in de gehele periode voorkwamen, waren er 21 in 1969 met bloementeelt onder glas tegen 7 in 1964 en hadden 28 slechts een onverwarmd glasareaal tegen 41 in 1964. Toch is het in het algemeen niet zo dat deze, door hetzelfde bedrijfshoofd voortgezette, bedrijven waarop men is overgegaan op verwarming en/of bloementeelt juist de bedrijven zijn waarop het glasareaal relatief het minst is toegenomen.

Tabel 20. De tuindersbedrijven naar type van teelten onder glas

	Aantal A- en B-bedrijven met teelten onder glas							
	onverwarmd		verwarmd zonder bloemen		met bloemen		in totaal	
	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969
< 50 are glas	38	27	64	42	5	6	107	75
50 - < 75 are glas	7	9	50	56	3	12	60	77
≥ 75 are glas	2	1	38	54	2	3	42	58
Alle bedrijven	47	37	152	152	10	21	209	210

De verscheidenheid in bedrijfsomvang was en is nog zeer groot, al is een verbetering duidelijk waar te nemen. Wil men de bedrijfsomvangstructuur, die momenteel voorkomt, beoordelen dan kan het niet anders of men moet met aannemelijke normen werken. Een norm afkomstig van het LEI is bijvoorbeeld dat bij de huidige stand van de techniek het glasareaal van een bedrijf met groenteteelt minstens 60 are - en voor bloementeelt onder glas minsten 30 are - moet zijn wanneer men ervan uitgaat dat op een rationele produktie-eenheid werk moet zijn voor twee arbeidskrachten. Bij hanteren van deze normen blijkt een belangrijke groep bedrijven hieraan niet te voldoen, terwijl een kleine groep (19 bedrijven) daarentegen reeds meer dan 1 ha glasareaal omvat 1).

Tot de bedrijven met een relatief klein areaal glas behoren in de eerste plaats die, welke geëxploiteerd worden door andere bedrijfshoofden zonder opvolger in eigen familiekring. Daarnaast een klein aantal waarop de glastuinbouw gecombineerd met andere produktietakken voorkomt. Vervolgens een klein aantal dat eigenlijk in samenhang moet worden gezien met het (schoon)ouderlijke bedrijf van het (jongere) bedrijfshoofd. Van een aantal van deze bedrijven kan het voortbestaan in twijfel worden getrokken. Dit geldt onder meer voor het twintigtal, voor een deel reeds in deze opsomming begrepen, dat in de gebieden III en IV (met toekomstige recreatiebestemming) is gevestigd, waarvan 18 in gebied III en 2 in de Zuidbuurt.

1) Een norm van die oppervlakte stelt ir. F.C. Prillevitz (Rijks Planologische Dienst) voor een glasbedrijf voor omstreeks het jaar 2000.

Een andere benadering van de bedrijfsomvang en de ontwikkeling daarvan is die, waarbij deze wordt uitgedrukt in een aantal standaardbedrijfseenheden 1). Een produktieomvang van 100 sbe komt ongeveer overeen met de produktieomvang per man, die thans bij een moderne bedrijfsvoering in de praktijk kan worden gerealiseerd.

Tabel 21. Verloop van het aantal sbe per tuindersbedrijf 1)

	Aantal tuindersbedrijven naar aantal sbe									
	in 1969								in totaal in	
	<80	80-<100	100-<120	120-<140	140<160	160-<180	180-<200	≥200	'64	'69
1964:										
< 80 sbe	7	4	5	4	1	-	-	1	22	10
80-<100 sbe	2	3	4	7	1	3	1	-	21	10
100-<120 sbe	-	2	5	6	6	3	2	4	28	15
120-<140 sbe	-	-	1	5	2	4	2	6	20	23
140-<160 sbe	-	-	-	-	2	1	1	6	10	16
160-<180 sbe	-	-	-	1	1	4	3	8	17	16
180-<200 sbe	1	-	-	-	-	1	4	13	19	15
≥200 sbe	-	1	-	-	3	-	2	51	57	89
Alle bedrijven in 1969	10	10	15	23	16	16	15	89	194	

1) In beide jaren als zodanig aanwezig.

De grootteklasse van 120 - <140 sbe vormde in de afgelopen vijf jaar het "breukpunt" in de ontwikkeling van de produktieomvang. Het aantal bedrijven met een kleine produktieomvang nam sterk af. Het aantal voortgezette A- en B-bedrijven met een produktieomvang voor minstens 2 man steeg sterk en vormde bijna de helft (46%) van al deze bedrijven.

Bij de ontwikkeling van de produktieomvang hebben vanzelfsprekend ook de mutaties in de vaste arbeidsbezetting een rol gespeeld. Uitgegaan van de opstelling in tabel 21 is in tabel 22 nagegaan in hoeverre het verloop van de vaste arbeidsbezetting de ontwikkeling van de produktieomvang kan hebben beïnvloed.
(Tabel 22, blz. 42).

Waarschijnlijk kan een aantal bedrijven niet meer mee komen, zoals de groep waarvan de vaste arbeidsbezetting gelijk bleef, maar desondanks in een lagere sbe-klasse belandde. Daarentegen trad in een andere categorie een forse produktieverhoging op namelijk bij die bedrijven die ondanks een vermindering van de vaste arbeidsbezetting toch in een hogere sbe-klasse terechtgekomen zijn. Al met al blijkt wel dat er zeer veel op de tuindersbedrijven is omgegaan in de afgelopen vijf jaar.

1) Zie noot op blz. 17.

Tabel 22. Vaste arbeidsbezetting en produktieomvang op tuindersbedrijven

	Aantal voortgezette bedrijven			
	vaste arbeidsbezetting			in totaal
	afgenomen	gelijk gebleven	toegenomen	
In lagere sbe-klasse terechtgekomen	7	8	-	15
In hogere sbe-klasse terechtgekomen	20	59	19	98
In hoogste sbe-klasse gebleven	16	25	10	51
In overige sbe-klassen gebleven	9	21	-	30

§ 4. De arbeidsbezetting

a. Op de bedrijven met veehouderij

Vermindering van het areaal cultuurgrond en toenemende mechanisatie en rationalisatie hebben het aantal mannelijke arbeidskrachten in het gebied, dat de S.O.M.D. bestudeerde, tussen 1956 en 1965 met zo'n 20% bij de vaste en nagenoeg 40% bij de losse arbeidskrachten doen afnemen. Op het grondgebied van de omringende stedelijke gemeenten was in 1965 de arbeid, verricht door vreemde arbeidskrachten, al grotendeels verdwenen evenals alle vormen van tijdelijke hulp door vreemden.

Op de bedrijven met veehouderij in het gebied van deze verkenning, waarvan alleen gegevens beschikbaar zijn over de vaste mannelijke arbeidskrachten in 1964 en 1969 (waarover gedetailleerde gegevens in bijlage 2 vermeld zijn), heeft deze vermindering zich in de verschillende categorieën van arbeidskrachten voortgezet. Ze trad het sterkst op bij de vreemde arbeidskrachten en de zogenaamde overige meewerkende gezinsleden, in mindere mate bij de inwonende meewerkende zoons.

Mede door een vermindering van het aantal bedrijven met veehouderij van bijna 7% in de periode 1964-1969 nam het aantal vaste arbeidskrachten in die jaren met ongeveer 16% af. Naar oppervlakteklasse volgden alleen de bedrijven met minder dan 10 ha deze vermindering niet, doordat hierin enige intensieve bedrijven voorkwamen. Daardoor is ook de verschuiving in de categorieën van arbeidskrachten te verklaren in de richting van een groter aandeel voor de meewerkende zoons en de vreemde arbeidskrachten op deze bedrijven. Deze verschuiving ging bij de andere oppervlakteklassen in tegengestelde richting, vooral bij de bedrijven van 30 ha en groter, waar meer dan de helft van de overige arbeidskrachten van de bedrijven verdween.

Naar bedrijfsomvang ingedeeld, uitgedrukt in sbe, nam het aantal vaste arbeidskrachten op bedrijven met minder dan 120 sbe van 366 tot 252, dat is bijna met 1/3. Op deze bedrijven gaat de tendentie in de richting van het 1-mansbedrijf. Vanaf 120 sbe is op de bedrijven nauwelijks sprake van vermindering van de gemiddelde bezetting met vaste arbeids-

krachten. De bedrijven met 140 sbe of meer zagen hun vaste arbeidskrachtenbestand zelfs met 1/4 toenemen. Deze veranderingen werden op bedrijven met minder dan 80 sbe voornamelijk door vermindering van het aantal meewerkende inwonende zoons veroorzaakt, op bedrijven met 80 - <120 sbe mede door de overige familieleden en de vreemde arbeidskrachten.

De sterkste verschuivingen traden op in gebied I, waar het aantal vreemde arbeidskrachten met bijna 60% afnam. In gebied III, waarop een toekomstige recreatieve bestemming ligt, liep het aantal meewerkende zoons met 1/4 terug. Bij de typen van bedrijven in de veehouderijsector volgden de M-(melkvee)bedrijven de tendens van alle bedrijven in deze sector. Bij de V-(veredelings)bedrijven kwamen relatief meer vreemde arbeidskrachten in de plaatsen van meewerkende zoons, terwijl van de gemengde O 1-bedrijven vooral de vreemde arbeidskrachten verdwenen.

In vergelijking met het begin werden aan het eind van de vijf jaar meer vast meewerkende bedrijfshoofden geteld ten opzichte van het aantal bedrijven:

in 1964 306 A- en B-bedrijven met 317 bedrijfshoofden;
in 1969 276 A- en B-bedrijven met 309 bedrijfshoofden.

Dit wijst op meer rechtsvormen, zoals firma's, n.v.'s en maatschappen en kan gedeeltelijk een verklaring zijn voor de vermindering van het aantal meewerkende zoons. Wellicht ook gaat men met het oog op de te verwachten ingrijpende veranderingen in delen van Midden Delfland de laatste jaren eerder over tot dergelijke zakelijke vormen.

Bij alle A- en B-bedrijven is overigens dit aantal bedrijfshoofden gestegen, in opvallende mate zowel in de laagste als in de hoogste oppervlakteklasse en bij de bedrijven met veredelingsproduktie (type V). Alleen bij de C-, D- en S-bedrijven daalde het gemiddelde aantal vaste bedrijfshoofden per bedrijf tussen 1964 en 1969.

Bij de A- en B-bedrijven kleiner dan 10 ha en de bedrijven van type V liep bovendien de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf op in deze vijfjaarlijkse periode.

Stelt men, dat een bewerkingsomvang van 100 sbe aan één volwaardige arbeidskracht op een goed uitgerust bedrijf werk verschaft, dan lag de gemiddelde arbeidsbezetting in de periode 1964-1969 nog hoog, zoals blijkt uit de indeling van de A- en B-bedrijven in een viertal sbe-klassen. In dat opzicht is de teruggang van de gemiddelde arbeidsbezetting op de bedrijven van 30 ha en meer en op de gemengde O 1-bedrijven opvallend.

In dit kader is het zinvol de toekomstige ontwikkelingsmogelijkheden te peilen. Hierbij gaan we uit van de ontwikkeling van het aantal bedrijven zoals in hoofdstuk 4 wordt behandeld. Op deze plaats zullen we de ontwikkeling van de produktieomvang per man volgen.

We nemen hierbij alleen het agrarisch blijvend gedeelte in beschouwing, namelijk het gebied I en II. Voor het recreatiegebied heeft een dergelijke benadering geen zin. Eveneens laten we de tuinders buiten beschouwing.

Allereerst dienen we een berekening te maken van de toekomstige produktieomvang (uitgedrukt in sbe). In gebied I en II bedroeg de totale produktieomvang in 1964 19.156 sbe en in 1969 19.779 sbe, een toeneming

derhalve van 0,6% per jaar. Deze produktieomvang had voor 90% betrekking op rundveehouderij en de overige 10% werd ingenomen door akkerbouw, veredeling en tuinland. Voor de toekomst zal het relatieve aandeel van de rundveehouderij nog verder toenemen.

De stijging van de produktieomvang werd nagenoeg alleen veroorzaakt door intensivering van de rundveehouderij. Zo nam het aantal sbe per ha grasland toe van 5.42 tot 6.00, een stijging van 2% per jaar. Als we voor de toekomst uitgaan van een verdergaande intensivering (met 1% per jaar), dan zal in 1984 het aantal sbe per ha rond 7.00 kunnen bedragen. Bij een oppervlakte cultuurgrond van rond 2 900 ha (in 1969 3 078 ha) komen we dan voor de grondgebonden produktie op 20 300 sbe uit. Gaan we verder voor veredeling van een zelfde produktieomvang uit als in 1964 en 1969 (± 1 200 sbe) dan kan volgens deze berekening de totale produktieomvang in 1984 21 500 sbe bedragen, een stijging van 0,5% per jaar.

Door de stijging van de produktieomvang enerzijds met 0,6% per jaar en door een vermindering van het aantal arbeidskrachten anderzijds met 3,6% per jaar in deze gebieden, kon het aantal sbe per man in de periode 1964-1969 met 4,2% per jaar toenemen. Dit is in vergelijking met het landelijk gemiddelde (5,5%) betrekkelijk laag. Het blijft ook achter bij verschillende andere ruilverkavelingsblokken waar soms percentages van 6 à 7% worden geconstateerd.

Het aantal sbe per man is aldus toegenomen van 60 tot 74. Het gemiddeld landelijk niveau ligt in 1970 op ± 70. Bij een verdergaande stijging met 4,2% per jaar kan in 1984 het aantal sbe per man 140 bedragen. Gerelateerd aan een produktieomvang van 21 500 sbe komt dat neer op een aantal arbeidsplaatsen van ± 155. Volgens de prognose in hoofdstuk 4 komen we in 1984 op 116 bedrijven uit. Veronderstellen we in dat jaar even zo vele bedrijfshoofden, dan houden we nog 39 arbeidsplaatsen over voor zoons en vreemde arbeidskrachten (in 1969 60 zoons en 24 arbeidskrachten). Dit houdt dus een vermindering van 5% per jaar in. In de periode 1964-1969 werd voor deze groepen een vermindering van ruim 7% per jaar geconstateerd.

Een zelfde stijging van het aantal sbe per man als in het verleden is bij de in hoofdstuk 4 uitgewerkte prognose zeer wel mogelijk. Een ander punt is of het niet wenselijk is dat het aantal sbe per man sneller kan toenemen. Immers bij een reële daling van de prijs van landbouwprodukten met 3% per jaar zal zeker een stijging van 6% per jaar van de produktieomvang moeten plaatshebben wil men een inkomensverbetering van 3% per jaar behalen. Bij de veronderstelde stijging van ruim 4% per jaar is het dan ook duidelijk dat het inkomen van de boer in Midden Delfland in de toekomst naar verhouding achteruit zal gaan. Voor de ontwikkeling van een gezonde landbouw in het gebied is dit een twijfelachtig uitgangspunt. Een snellere vermindering van het aantal bedrijven is hiervoor noodzakelijk.

Bij de bovengeschetste ontwikkeling zou in 1984 de gemiddelde bedrijfsgrootte ± 25 ha kunnen zijn met een gemiddeld aantal van bijna 50 melkkoeien. Bijna 40% van de bedrijven zou dan 30 ha of groter kunnen zijn en slechts 10% groter dan 40 ha. Ongeveer 30% van de bedrijven zou dan nog kleiner zijn dan 20 ha.

b. Op de bedrijven met tuinbouw

In de tuinbouwsector kwamen in grootte ver uiteenlopende arbeidsbezettingen per bedrijf voor. Op de 213 tuindersbedrijven in 1969 werkten te zamen 417 vaste arbeidskrachten, op de 19 C-, D- en S-bedrijven 7. Bij een praktisch gelijk gebleven aantal bedrijven werd de vaste arbeidsbezetting sedert 1964 met 7% ingekrompen. Het aantal meewerkende zoons nam met 26% af en het aantal arbeiders met 14%. Het gemiddelde aantal vaste arbeidskrachten per bedrijf daalde in de periode 1964-1969 van 2,10 tot 1,96 op de A- en B-bedrijven en van 2,02 tot 1,83 op alle bedrijven met tuinbouw. Naar oppervlakteklasse traden hierbij weinig verschillen op, bij de gebieden was de daling van dit gemiddelde het grootst in gebied II, het agrarisch blijvende oostelijke deel. Bij het vrij geringe aantal bedrijven van het gemengde type O 2 viel zelfs een groei van het gemiddelde aantal vaste arbeidskrachten waar te nemen.

Ingedeeld naar bedrijfsomvang in sbe is het gemiddelde in de vijf jaren nauwelijks afgenomen in de klassen met minder dan 100 sbe. Dit in tegenstelling tot de klasse 140 - <200 sbe, waar bij een stijging van het aantal bedrijven de gemiddelde vaste arbeidsbezetting inkromp van 2,50 tot 1,77 per bedrijf, voornamelijk ten koste van de vreemde arbeidskrachten. Overigens waren in de tuinbouwsector de verschuivingen veel minder opvallend als op de bedrijven met veehouderij.

Het andere kengetal, het gemiddelde aantal als vast bedrijfshoofd aangemerkte personen per 100 bedrijven, vertoonde evenmin veel veranderingen in de periode 1964-1969. Voor alle A- en B-bedrijven met tuinbouw werd dit kengetal van 101 aan het eind van de periode 106, voor alle bedrijven met tuinbouw bleef het 100. Alleen bij de bedrijven in de oppervlakteklasse van 1-3 ha en in de beide in de toekomst aan de agrarische bestemming te onttrekken gebieden III en IV steeg dit aantal met meer dan 10%. Hoewel niet na te gaan is in welke mate op de bedrijven met tuinbouw losse arbeidskrachten werden ingeschakeld (en men dus het effect van deze arbeid niet kon meten), is een nadere vergelijking tussen de aanwezige vaste arbeidskrachten en de bedrijfsomvang nagegaan.

Van alle bedrijven was 42% éénmansbedrijf, had 47% meer arbeidskrachten waaronder arbeider(s) en had 11% meer arbeidskrachten zonder arbeider(s). Een (voorzichtige) conclusie kan zijn dat de produktieomvang per vaste arbeidskracht zeer sterk uiteenloopt. Voor een deel zal dit waarschijnlijk aan een lage bewerkingscapaciteit per man te wijten zijn, voor een deel zullen deze verschillen waarschijnlijk ook worden teweeg gebracht door grote verschillen in de omvang waarmee met los personeel wordt gewerkt.

Tabel 23. Vaste arbeidsbezetting en aantal sbe per tuinbouwbedrijf in 1969

	Aantal A- en B-bedrijven					
	met een vaste arbeidsbezetting van 1)					in totaal
	1 man	2 man	3 man	4 man	≥5 man	
< 80 sbe	15	1	-	-	-	16
80-<120 sbe	25	3(3)	1(1)	-	-	30
120-<160 sbe	25	14(11)	3(2)	1(1)	-	43
160-<200 sbe	14	14(12)	5(4)	1	-	34
200-<240 sbe	7	18(14)	5(3)	-	-	30
240-<280 sbe	2	13(9)	11(11)	2(2)	-	28
280-<360 sbe	2	5(5)	6(5)	5(5)	1(1)	19
360-<440 sbe	-	1	4(2)	3(2)	-	8
≥440 sbe	-	-	1(1)	-	4(4)	5
Alle bedrijven	90	70(54)	36(31)	12(10)	5(5)	213

1) (...) bedrijven met arbeider(s).

De bedrijfshoofden

Uit de leeftijdsopbouw uit de jaren 1964 en 1969 blijkt een veroudering van de bedrijfshoofden van A- en B-bedrijven met veehouderij in de toekomst van bestemming te veranderen gebieden III en IV. Dit is begrijpelijk, men wacht hier de veranderingen af en de bereidheid om een hier gelegen bedrijf van ouders over te nemen moet minder groot zijn dan elders. In de gebieden I en II en in het gehele Midden Delfland kan van een verjonging van de groep bedrijfshoofden van A- en B-bedrijven in de veehouderij gesproken worden.

Uitgaande van de bedrijfsgrootte, gemeten naar oppervlakte en naar aantal sbe, voltrok zich op de grotere bedrijven een verjonging in de groep aanwezige bedrijfshoofden in de periode 1964-1969. Bij de naar beide kenmerken kleinste klasse kan van het tegendeel gesproken worden. Dat er in alle klassen toch nog relatief veel bedrijfshoofden van 65 jaar en ouder aanwezig waren, is goeddeels op het reeds gesignaleerde aanblijven in delen van Midden Delfland terug te voeren.

De bedrijven met veredelingsproduktie (type V) weken in de genoemde periode af van de andere A- en B-bedrijven met veehouderij, omdat bij dit type het percentage bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder daalde van 53 tot 39.

Van de A- en B-bedrijven in de tuinbouwsector had in 1969 32% een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder tegen 30% in 1964. Het is overigens in dit opzicht een jonge bedrijfstak met in de gehele periode van vijf jaar

Tabel 24. Leeftijden van de A- en B-bedrijfshoofden in de veehouderij

	Aantal bedrijfshoofden		Percentage bedrijfshoofden naar leeftijd							
			< 35 jaar		35-49 jaar		50-64 jaar		≥65 jaar	
	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969
<10 ha	76	67	21	15	30	30	40	46	9	9
10-15 ha	76	70	12	10	43	44	36	42	9	4
15-20 ha	74	63	12	22	30	33	46	35	12	10
≥ 20 ha	80	76	5	13	40	36	46	41	9	10
Alle bedrijven	306	276	12	15	36	36	42	41	10	8
< 80 sbe	128	96	17	12	37	34	38	45	8	9
80-<100 sbe	70	55	9	22	31	31	44	40	16	7
100-<140 sbe	70	72	10	15	37	33	40	46	13	6
≥140 sbe	38	53	8	13	39	47	53	29	-	11

ruim 1/3 van de bedrijfshoofden jonger dan 35 jaar. Hieronder vallen wel de jongere tuinders met een bedrijf nog in opbouw, dat is afgesplitst van het ouderlijke bedrijf of op andere wijze is ontstaan en nog moet uitbreiden.

Bij indeling van de A- en B-bedrijven naar aantal sbe en naar oppervlakte onder glas waren de percentages bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder in:

	1964	1969
Minder dan 100 sbe	25	38
100-<140 sbe	20	18
140-<200 sbe	33	29
≥ 200 sbe	43	39
Alle A- en B-bedrijven	30	32
< 0,50 ha glas	21	26
0,50-<0,75 ha glas	33	29
0,75-<1,00 ha glas	38	44
≥ 1,00 ha glas	61	53

De jongere bedrijfshoofden bevonden zich in meerderheid in de klasse van 100 - 140 sbe en in de beide kleinste oppervlakteklassen. Bij de grote bedrijven met meer arbeidskrachten trad naar beide kenmerken een verjonging onder de bedrijfshoofden op in deze vijf jaar.

Meewerkende inwonende zoons en andere gezinsleden

Over de leeftijden van deze beide groepen vaste arbeidskrachten zijn over 1965 gemeentelijke cijfers beschikbaar. Men dient daarbij te bedenken, dat de meewerkende zoons in de landbouwtellingen slechts als zodanig geregistreerd worden, indien zij bij het bedrijfshoofd inwonend zijn.

Op het bedrijf meewerkende zoons, die elders hun domicilie hebben, worden als vreemde arbeidskracht geteld.

Neemt men de gemeente Maasland als doorsnee voor het gebied Midden Delfland, dan was in 1965 de leeftijdsopbouw van de meewerkende zoons:

35% jonger dan 20 jaar,
37% 20-24 jaar,
10% 25-29 jaar,
13% 30-39 jaar en
5% 40 jaar en ouder.

Bij de overige meewerkende gezinsleden bleek ruim 1/4 de leeftijd van 65 jaar al bereikt te hebben.

De vreemde arbeidskrachten

Door de Zuidhollandse gewestelijke raad van het Landbouwschap is recentelijk nagegaan,met medewerking van de Agrarisch Sociale Fondsen, hoeveel werknemers in vast dienstverband in Midden Delfland werkten. De 270 arbeidskrachten hadden naar onderdeel van het gebied hun werk in:

	Westelijk deel	Oostelijk deel
Veehouderij en akkerbouw	31	14
Pluimvee	-	5
Tuinbouw	185	16
Fruitteelt	4	-
Loonwerk	11	4
	231	39

De 15 werknemers in het loonwerk vinden hun arbeid op bedrijven, die het loonbedrijf als medebedrijfstak hebben naast veehouderij.
De leeftijdsopbouw van deze 270 werknemers was:

14% jonger dan 20 jaar,
40% 20-29 jaar,
20% 30-39 jaar,
12% 40-49 jaar,
6% 50-59 jaar en
8% 60 jaar en ouder.

Mede doordat hieronder een aantal uitwonende gehuwde meewerkende zoons voorkomt, is dit een vrij jonge groep met een gemiddelde leeftijd van 32 1/2 jaar.

Tijdelijke arbeidskrachten

Hierover gaf alleen de decembertelling van 1965 enig inzicht naar gemeente. In dat jaar werkten in Maasland 41 gezins- en 77 vreemde arbeidskrachten tijdelijk op de bedrijven mee voor gemiddeld respectievelijk 10 en 7 weken per persoon. In Schipluiden, waaronder dus het gehele tuinbouwgebied van Den Hoorn, werkten 53 gezins- en 104 vreemde arbeidskrachten tijdelijk mee. Hier waren de gemiddelde aantallen weken respectievelijk 7 en 10 per persoon. In beide gevallen lag de top van deze werkweken in de periode juni-augustus 1965.

Er is geen reden om te verwachten, dat er momenteel veel meer werk voor tijdelijke arbeidskrachten in Midden Delfland te vinden zou zijn. Uit gesprekken is bovendien gebleken, dat men voor tijdelijke werkzaamheden vaak vroegere agrariërs uit de naaste omgeving, die nu een andere werkkring gevonden hebben, bereid vindt te helpen.

HOOFDSTUK IV

DE TOEKOMSTIGE ONTWIKKELING VAN DE LAND- EN TUINBOUW IN MIDDEN DELFLAND

In het kader van deze verkenning wordt voor verschillende onderdelen van de agrarische bedrijfstak een prognose gemaakt van de toekomstige ontwikkeling, zoals die zich zou hebben voorgedaan bij een normale ontwikkeling van het gebied. Daarmee kunnen de ingrijpende plannen voor Midden Delfland worden vergeleken, waarna een hieraan aangepaste toekomstverwachting kan worden gekoppeld.

§1. Het aantal bedrijven

Voor het opstellen van een prognose van de ontwikkeling van het aantal bedrijven is kennis nodig van de factoren, die in de afgelopen periode hun invloed deden gelden. Daarnaast moet rekening worden gehouden met een mogelijke verandering hiervan in de toekomst. De belangrijkste factoren zijn hierbij beroepsbeëindiging en beroepsverandering.

Onder beroepsbeëindiging wordt verstaan het uit de A- en B-groep treden door landbouwers van 50 jaar en ouder. Zij zullen in de loop van de periode 1969-1984 de leeftijdsgrens van 65 jaar bereiken. De mogelijkheid dat zij voor hun 65ste jaar nog van beroep zullen veranderen is vrij klein en wordt buiten beschouwing gelaten. De abdicatieleeftijd lag de laatste jaren in Midden Delfland rond de 65 jaar.

Als beroepsverandering worden beschouwd de mutaties in beroep van bedrijfshoofden, jonger dan 50 jaar. Hiertoe is ook de overgang uit de A- en B- naar de C-beroepsgroep gerekend, waarbij het hoofdberoep niet-agrarisch wordt.

Naast deze beide oorzaken van mutatie komen er enkele andere voor van meer incidentele aard, zoals het overlijden van jonge bedrijfshoofden, verhuizen naar grond buiten het blok en onteigening. Al deze gevallen worden als "overige oorzaken" vermeld.

a. Beroepsbeëindiging en opvolging

In de loop van de periode 1969-1984 zullen 205 bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder van A- en B-bedrijven de leeftijd van 65 jaar kunnen bereiken. Indien zij, naar wordt aangenomen, dan hun beroep beëindigen, dan zal het van het aanwezig zijn van een opvolger afhangen, of hun bedrijf voortgezet dan wel opgeheven wordt.

In mei 1969 werd door plaatselijke deskundigen aangegeven op welke bedrijven potentiële opvolgers aanwezig waren en op welke bedrijven de opvolging onzeker of niet verzekerd was. Het resultaat van deze gesprekken was voor deze 205 A- en B-bedrijven:

	Veehouderij	Tuinbouw
Bedrijven met één opvolger	59	43
Bedrijven met meer opvolgers	7	2
Bedrijven waarop de opvolging onbekend	27	4
Bedrijven zonder opvolger	43	20
	136	69

Van de 27 bedrijven met veehouderij, waarop de opvolging onbekend was, hadden er 12 ten minste 15 ha cultuurgrond; van de 4 bedrijven met tuinbouw hadden 3 een bedrijfsomvang van ten minste 140 sbe en tevens minstens 1 ha cultuurgrond. Verwacht mag worden dat onder normale omstandigheden voor deze 12 veehouderij- en 3 tuinbouwbedrijven een opvolger gevonden zal worden. Rekent men bovendien, dat waar sprake was van meer opvolgers per bedrijf, dit er 2 zullen zijn, dan komt men tot een totaal van 85 potentiële opvolgers in de veehouderijsector en 50 in de tuinbouwsector.

Nagenoeg alle in mei 1969 opgegeven opvolgers werkten mee op het ouderlijke bedrijf. Het is echter niet noodzakelijk, dat een potentiële opvolger tevens meewerkende zoon is.

De bedrijven met veehouderij

Niet alle potentiële opvolgers nemen inderdaad het bedrijf over, vaak heeft een deel van hen het agrarische beroep verlaten vóór van opvolging sprake kan zijn. Van de groep potentiële opvolgers, in 1964 aanwezig, was in Midden Delfland in 1969 reeds 19% afgevloeid. De gebieden I en III + IV 1) kwamen zelf tot een iets hoger percentage, alleen in gebied II lag het beduidend lager:

	Gebied I	Gebied II	Gebied III+IV	Midden Delfland
Aantal meewerkende zoons in 1964	37	16	42	95
In 1969: nog thuis meewerkend	11	10	25	46
bedrijf overgenomen	15	5	8	28
nieuw bedrijf gesticht	3	-	-	3
de landbouw verlaten	8	1	9	18
Afvloeiingspercentage: 5 jaar	8	6	22	19
10 jaar	27	12	29	27
15 jaar	26	11	28	25

Het afvloeiingspercentage voor de periode 1969-1984 is in de opsomming geschat op 25. Deze schatting is op de volgende gedachten gebaseerd. In vijf jaar zijn 18 van de 95 potentiële opvolgers afgevloeid. 31 hebben reeds een bedrijf, dus 46 werken thuis nog mee. Van deze 46 zullen er misschien nog afvloeien. Stel dat in 1964 de jongste opvolger 15 jaar was, dan heeft hij in 1984 de leeftijd van 35 jaar. De kans dat hij dan nog de landbouw zal verlaten, is vrij klein. Verwacht mag worden

1) Gezien het kleine aantal bedrijven in gebied IV wordt in dit hoofdstuk vaak gebied IV samen met gebied III besproken. Beide gebieden liggen in de toekomstige recreatiezone.

dat vanaf 1964, de vermindering van het aantal toen aanwezige potentiële opvolgers steeds langzamer verloopt, want hoe jonger men is, hoe groter de kans om het huidige beroep voor een ander te verwisselen. Een schatting van het aantal bedrijven dat in 1984 uit de groep bedrijven van 1969 met bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar, zal zijn voortgezet dan wel opgeheven, is:

	Gebied I	Gebied II	Gebied III+IV	Midden Delfland
Aantal bedrijven met bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder in 1969	57	20	59	136
Aantal potentiële opvolgers in 1969	32	15	38	85
Aantal afgevloeide opvolgers tot 1984	8	2	11	21
Aantal aanwezige opvolgers in 1984	24	13	27	64
Aantal door beroepsbeëindiging verdwenen bedrijven	33	7	32	72

Voor de berekening van het aantal afgevloeide opvolgers zijn de percentages gehanteerd, vermeld in de opsomming op bladzij . Voor het deelgebied III is een iets hoger percentage gebruikt dan voor gebied I op grond van de verwachtingen van streekkenners. Van de bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder, zullen er 72 zonder opvolger naar de C- of D-groep overgaan of opgeheven worden. 78 bedrijven met een bedrijfshoofd van 50 jaar of ouder hadden een bedrijfsomvang van minder dan 100 sbe. Dit zijn bedrijven die het bedrijfshoofd en zijn gezin nauwelijks een goed bestaan kunnen bieden bij normale bedrijfsvoering. Het aantal is iets groter dan het vermoedelijke aantal uit de A- en B-groep verdwijnende bedrijven. Overigens zullen niet uitsluitend de kleine bedrijven de A- en B-groep verlaten, maar zij zullen er wel een groot deel van vormen, omdat vooral de kleine bedrijven geen opvolger hebben. Want ruim 70% van de bedrijven zonder opvolger heeft een bedrijfsomvang van minder dan 100 sbe bij een gemiddelde bedrijfsgrootte van ruim 10 ha.

De bedrijven met tuinbouw

De gegevens over de opvolgingssituatie op de A- en B-bedrijven met tuinbouw, de tuindersbedrijven, uit mei 1969 worden in verband gebracht met het glasareaal op deze bedrijven. (Tabel 25, blz. 52).

Voor de periode 1969-1984 is op in verhouding praktisch evenveel bedrijven het opvolgingsvraagstuk actueel als in de laatste vijf jaar. In 1969 waren 69 bedrijfshoofden 50 jaar en ouder (32%) tegen in 1964 65 (30%), lage percentages dus. Waarschijnlijk een derde van de oudere bedrijfshoofden heeft geen opvolger in eigen familiekring, dat is ± 10% van alle bedrijfshoofden.

Op grond van de ter beschikking staande gegevens is te verwachten dat voor de nabije toekomst het aantal bedrijven als gevolg van beroepsbeëindiging slechts weinig meer zal verminderen dan in de afgelopen periode van vijf jaar.

Tabel 25. Bedrijfsopvolging op tuindersbedrijven, 1969

Glasareaal	Aantal bedrijven	Aantal bedrijfshoofden ≥ 50 jaar				
		totaal	met opvolger	met meer opvolgers	opvolging onbek.	zonder opvolger
< 1/4 ha	12	5	3		-	2
1/4 - < 1/2 ha	66	15	8	1	-	6
1/2 - < 3/4 ha	77	22	11	1	4	6
3/4 - < 1 ha	39	17	12		-	5
≥ 1 ha	19	10	9		-	1
Alle bedrijven	213	69	43	2	4	20

Tabel 26. Bedrijfsopvolgingssituatie naar deelgebieden

Glasareaal	Aantal tuindersbedrijven in 1969					
	in gebied				structureel aflopend 1) in	
	I	II	III	IV	I	II
< 1/4 ha	12	-	-	-	2	-
1/4 - < 1/2 ha	54	4	8	-	6	-
1/2 - < 3/4 ha	71	3	3	-	5	1
3/4 - < 1 ha	31	2	5	1	4	1
≥ 1 ha	14	2	2	1	1	-
Alle bedrijven	182	11	18	2	18	2

1) Van bedrijfshoofden ≥ 50 jaar zonder opvolger, dit komt niet voor in de gebieden III en IV.

b. Beroepsverandering

In de afgelopen periode 1964-1969 zijn in de veehouderijsector 7 bedrijfshoofden van beroep veranderd. In percentages per jaar uitgedrukt betekent dit voor:

	alle bedrijfshoofden	bedrijfshoofden < 50 jaar
Gebied I	0,3%	0,6%
Gebied II	1,4%	2,0%
Gebieden III en IV	0,4%	0,7%
Midden Delfland	0,5%	0,8%

Deze percentages zijn laag in vergelijking met het gemiddelde van Nederland, dat ruim 1% van de bedrijfshoofden jonger dan 50 jaar bedroeg 1). Alleen deelgebied oost kwam hier bovenuit (1,4%).

Indien men voor de toekomst in Midden Delfland voor de jonge bedrijfshoofden een afvloeiingspercentage van 1,2% hanteert, dan houdt dit een versnelling in, vergeleken met het verleden, maar gezien de ontwikkeling in Nederland is zo'n verloop normaal. Ook voor de deelgebieden wordt 1,2% aangehouden.

Op hoeveel bedrijven heeft dit percentage beroepsverandering per jaar betrekking ? In de eerste plaats voor de 41 bedrijfshoofden jonger dan 35 jaar. Van de groep van 35-49 jaar blijft gemiddeld de helft in de periode 1969-1984 jonger dan 50 jaar. Voor deze helft en de nog jongeren geldt de 1,2% beroepsverandering. De anderen uit de groep van 35-49 jaar is in deze periode gemiddeld 50 jaar en ouder en op deze leeftijd werd in de afgelopen jaren minder snel van beroep veranderd dan door hun jongere collega's, bij voorbeeld met 0,6% per jaar.

Voorts zijn er de opvolgers in de jaren 1969-1984. Ongeveer de helft van de bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder zal gemiddeld in deze periode ouder worden dan 65 jaar en abdiceren, zodat de helft van de opvolgers (ongeveer 32) dan zelf bedrijfshoofd zal worden. Verondersteld wordt dat deze nieuwe bedrijfshoofden de 50 jaar niet voor 1984 bereiken zullen, zodat ook zij voor beroepsverandering in aanmerking komen.

De percentages voor deze prognose veroorzaken een versnelling van de vermoedelijke beroepsverandering in Midden Delfland, hoewel in aantal deze beroepsverandering ook in de toekomst niet imposant is. Volgens streekkenners is trouwens de animo voor beroepsverandering in deze streek (nog) niet groot. Een overgang van het veehoudersberoep naar dat van een gemeente- of industriearbeider wordt als een maatschappelijke degradatie beschouwd. Hoe men deze overgang in de toekomst gaat zien, is onbekend, maar niet verwacht mag worden dat men zich snel een gunstig oordeel zal aanmeten. (Tabel 27, blz. 54).

Volgens deze prognose zullen in Midden Delfland in het tijdvak 1969-1984 ongeveer 26 bedrijfshoofden een niet-agrarisch hoofdberoep kiezen. Dit is zeer aannemelijk, als men bedenkt, dat er zgn. bedrijfshoofden jonger dan 50 jaar zijn met een bedrijf dat een te geringe bedrijfsomvan heeft, namelijk minder dan 70 sbe om een voldoende inkomen aan de boer te verschaffen. Men mag namelijk verwachten, dat vooral de bedrijfshoofden van te kleine bedrijven in de toekomst van beroep zullen veranderen.

Het aantal bedrijven met tuinbouw dat door beroepsverandering van het bedrijfshoofd zal verdwijnen, is niet te schatten. Evenmin kan dit van het aantal potentiële opvolgers, dat voortijdig zal afvloeien en voor de gevallen van bedrijfswisseling naar een bedrijf buiten Midden Delfland. In de periode 1964-1969 veranderden 6 tuinders van beroep, 4 deden hun bedrijf aan een ander over, 2 bedrijven verdwenen. Het betrof 6 bedrijven met glas in gebied I.

1) Voor de provincie Zuid-Holland was dit percentage in de periode 1963-1966 iets lager, namelijk 0,9.

Tabel 27. Geschatte beroepsverandering van A- en B-bedrijfshoofden in de veehouderij in de periode 1969-1984

	Aantal in gebied			
	I	II	III + IV	Midden Delfland
Bedrijfshoofden jonger dan 35 jaar	16	11	14	41
Helft van de bedrijfshoofden van 35-49 jaar	30	6	14	50
Helft van de bedrijfshoofden met een opvolger tot 1984	12	6	14	32
In aanmerking komend voor een beroepsverandering van 1,2% per jaar	58	23	42	123
Van beroep veranderende bedrijfshoofden jonger dan 50 jaar, tot 1984	10	4	8	22
Helft van de bedrijfshoofden van 35-49 jaar, in aanmerking komend voor een beroepsverandering van 0,6% per jaar	31	5	13	49
Van beroep veranderende bedrijfhoofden van 50 jaar en ouder, tot 1984	3	-	1	4
Alle van beroep veranderende bedrijfshoofden	13	4	9	26

c. Overige oorzaken

In de jaren 1964-1969 zijn er 8 bedrijven met veehouderij door overige oorzaken uit de A- en B-groep verdwenen. Dit is een vrij hoog aantal voor een gebied van deze afmetingen. Grondonteigeningen langs de rand van Midden Delfland door de gemeenten Delft, Vlaardingen en Schiedam spelen hierbij een grote rol. Uitgaande van een normale ontwikkeling zonder de gevolgen van een reconstructie van Midden Delfland zullen zich alleen in de gebieden III en IV naar schatting 3 gevallen van mutatie als gevolg van onteigening door de reeds genoemde gemeenten voordoen. In het geheel zullen slechts 6 bedrijven in de periode 1969-1984 de A- en B-groep van de veehouderijbedrijven verlaten door overige oorzaken.

In de tuinbouwsector zullen nog enkele bedrijven te maken krijgen met onteigening door de omliggende gemeenten. Mogelijk kan hier binnen Midden Delfland andere tuinbouwgrond voor worden gevonden. (Tabel 28, blz. 55).

Het verdwijnen van 104 bedrijven bij meer normale omstandigheden komt overeen met een vermindering van 3% per jaar. Daar 123 van de A- en B-bedrijven in 1969 een bedrijfsomvang hadden van minder dan 90 sbe is een dergelijke vermindering niet onwaarschijnlijk.

Tabel 28. Te verwachten aantal A- en B-bedrijven in de veehouderij in 1984

	Aantal bedrijven in gebied			
	I	II	III + IV	Midden Delfland
Aanwezig in 1969	134	42	100	276
Verdwenen door: beroepsbeëindiging	33	7	32	72
beroepsverandering	13	4	9	26
overige oorzaken	2	1	3	6
In totaal verdwenen	48	12	44	104
Aanwezig in 1984	86	30	56	172
Vermindering in % 1) per jaar:				
in totaal	2,8	2,6	3,7	3,0
door beroepsbeëindiging	2,0	1,5	2,8	2,2
door beroepsverandering	0,8	1,1	1,9	0,9

1) Deze percentages zijn berekend met de formule (1-d)n.

De gebieden I, II, III + IV vertonen geen grote verschillen. Dat het percentage vermindering in de gebieden III + IV boven dat van Midden Delfland ligt, is begrijpelijk, als men het percentage verdeelt in zijn samenstellende delen, een percentage voor beroepsverandering en een voor beroepsbeëindiging. Het percentage voor "overige oorzaken" is hierbij over beide andere mutatieoorzaken verdeeld. De bijzondere plaats van de gebieden III + IV vindt zijn oorzaak in het relatief hoge percentage beroepsbeëindiging per jaar. Dit is het gevolg van een zekere vergrijzing van de bedrijfshoofden, 59% was hier 50 jaar of ouder in 1969, tegen 49% in geheel Midden Delfland, zodat bij relatief gelijke belangstelling voor de opvolging op deze bedrijven het aantal dat zonder opvolger komt te zitten relatief groot is.

Bij de bedrijven met tuinbouw is bij een meer normale ontwikkeling te verwachten, dat het aantal glastuindersbedrijven (type T) - althans in het begin - ongeveer gelijk aan het huidige aantal zal blijven. Verder kan verwacht worden dat het kleine aantal tuinbouwbedrijven van een gemengd type (O 2) geheel zal verdwijnen. Vestiging van elders, met name vanuit de oude kern van het Westland, kwam in de jaren 1964-1969 bij de bedrijven van het type T al in een aantal gevallen voor.

§ 2. Het grondverkeer

Bij de bespreking ervan in § 4 van hoofdstuk II is geconstateerd, dat de ontwikkeling van de bedrijfsoppervlaktestructuur op de bedrijven met veehouderij slechts langzaam verliep in de periode 1964-1969. Ook bij het gebruik van de cultuurgrond wijzigde zich heel weinig (hoofdstuk III,

§ 1). Door deze vrij stabiele toestand nam het grondverkeer in deze jaren geen grote vlucht.

Onder grondverkeer wordt hier verstaan het vrijkomen van cultuurgrond en het weer in gebruik nemen ervan, zowel met een agrarische als een niet-agrarische bestemming. Doordat vergrotingen en verkleiningen van de oppervlakte van bedrijven slechts geteld zijn, wanneer ze 1 ha of meer bedroegen, is er enige beperking in de volledigheid van de nu volgende gegevens ontstaan. Dit geldt vooral ten opzichte van de tuinbouwbedrijven.

De periode 1964-1969

Bij de bedrijven met veehouderij is van de 595 ha vrijgekomen grond ongeveer de helft beschikbaar gekomen door het opheffen van bedrijven, de andere helft door bedrijfsverkleining. Het grootste deel van de verkleining kwam tot stand bij de A- en B-bedrijven, de C- en D-bedrijfshoofden hebben slechts 29 ha afgestoten bij verkleining. Bij beroepsverandering uit de A- en B-groep naar de C-groep kwam 16 ha vrij en naar de D-groep 51 ha.

70% van de A- en B-bedrijven, die zijn verkleind, maar in dezelfde beroepsgroep zijn gebleven, behoorde tot de oppervlakteklasse van 15-30 ha. De gegevens tonen aan dat het niet alleen kleine bedrijven zijn, die grond afgestoten hebben en alleen grote, die grond verworven hebben. Evenmin werden in deze periode voornamelijk kleine bedrijven opgeheven, slechts 44% van de opgeheven bedrijven was kleiner dan 12 ha.

Voor de ontwikkeling van de bedrijfsoppervlaktestructuur is het van belang, wat er met de vrijgekomen grond is gebeurd. Voor het stichten van nieuwe bedrijven werd slechts 35 ha gebruikt van de 303 ha, die vrijkwamen door bedrijfsopheffing. Voor bedrijfsvergroting werd 288 ha bestemd. Dit kwam overeen met het areaal dat bij bedrijfsverkleining vrijkwam. In handen van de gemeenten kwam 116 ha, deze oppervlakte is nog slechts voor korte tijd beschikbaar voor agrarische doeleinden. Wel aangehouden, maar niet meer telplichtig werd 14 ha. In het geheel werd 453 ha weer in gebruik genomen, zodat van 142 ha (595-453) geen bestemming bekend is. Tot ongeveer dezelfde oppervlakte kwam het verschil tussen de vermindering van alle cultuurgrond in Midden Delfland (261 ha) en het areaal, dat een niet-agrarische bestemming kreeg (130 ha). Van dit verschil kon evenmin achterhaald worden waar het is gebleven. Het niet sluitend zijn van de grondbalans had onder meer als oorzaak: grondverkeer met buiten het blok wonende gebruikers, het in gebruik zijn van grond met een eenjarig pachtcontract, eigendom van de omliggende gemeenten, niet na te speuren, onbekende grondmutaties.

Bij het grondverkeer op de bedrijven met veehouderij was 12% van de cultuurgrond van 1964 betrokken. Ruim de helft van deze 12% heeft een agrarische bestemming gehouden, een kwart kreeg een aan te tonen niet-agrarische bestemming (althans in de naaste toekomst) en een kwart kon niet kwantitatief geplaatst worden.

Bij verkleining en vergroting van de bedrijfsoppervlakte van A- en B-bedrijven in de veehouderij, die de gehele periode 1964-1969 bestonden, was van de cultuurgrond betrokken:

Tabel 29. Vrijgekomen en in gebruik genomen cultuurgrond in de periode 1964-1969

	Oppervlakte cultuurgrond in ha van							
	bedrijven met veehouderij				bedrijven met tuinbouw 2)			
	in totaal 1)	in de beroepsgroep			in totaal 1)	in de beroepsgroep		
		A en B	C	D		A en B	C	D
Cultuurgrond vrijgekomen door:								
opheffing van bedrijven	303	248	18	36	26	23	2	1
verkleining van bedrijven	212	196	10	6	38	38	x	-
Verkleining en overgang:								
van A en B naar C	16	16	-	-	-	x	-	-
van A en B naar D	51	51	-	-	-	x	-	-
van C naar D	13	-	13	-	-	-	-	-
Alle vrijgekomen grond	585	511	41	42	64	61	2	1
Cultuurgrond in gebruik genomen door:								
stichting van bedrijven	35	19	6	10	32	19	0	-
vergroting van bedrijven	255	237	17	1	5	5	-	-
Vergroting en overgang:								
van C naar A en B	27	27	-	-	-	x	-	-
van A en B naar C	6	-	6	-	-	-	-	-
Aangehouden, maar niet meer telplichtig	14	14	-	-	-	-	-	-
Niet-agrarische bestemming	116	97	10	9	4	4	-	-
Alle weer in gebruik genomen grond	453	394	39	20	41	28	0	-

1) Inclusief het grondverkeer van S-bedrijven.
2) Oppervlakteveranderingen van minder dan 1 ha zijn per bedrijf niet nagegaan. Waar ze op tuinbouwbedrijven wel voorkwamen, is aangegeven met x.

	Verkleining	Vergroting
Gebied I	3,0%	5,7%
Gebied II	4,5%	4,8%
Gebied III	6,0%) 5,8%	3,4%) 3,9%
Gebied IV	2,8%)	10,8%)
Midden Delfland	4,1%	5,0%
De oppervlakte bedroeg	196 ha	237 ha

In gebied I werd bijna twee maal zoveel grond voor vergroting gebruikt als door verkleining vrijkwam. Gebied II vertoonde weinig verschil tussen beide arealen. In gebied III was beduidend minder grond bij bedrijfsvergroting betrokken als bij verkleining. Dat desondanks de gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de A- en B-bedrijven in dit gebied niet afnam, was het gevolg van de invloed van de gemiddelde oppervlakte van de verdwenen bedrijven uit de A- en B-groep hier. In dit gebied verminderde het aantal bedrijven relatief het sterkst. De onteigening van de gronden door de gemeenten Delft, Schiedam en Vlaardingen, oefende hierop een grote invloed uit.

Bij de bedrijven met tuinbouw is in de periode 1964-1969 in § 4 van hoofdstuk II geconstateerd, dat bij een nagenoeg gelijk blijven van het aantal de oppervlakte cultuurgrond inkromp van 317 ha tot 292 ha voor alle bedrijven en van 311 ha tot 275 ha voor de A- en B-bedrijven uit deze groep. Naast de hieruit voortvloeiende daling van de gemiddelde bedrijfsoppervlakte werd er in § 3 van hoofdstuk III op gewezen, dat de bedrijfsomvang, gemeten in sbe, wel gestegen is. De oppervlakte is voor de tuinbouwbedrijven met glas niet de belangrijkste graadmeter voor de bedrijfsomvang en de intensiteit van de bedrijfsvoering.

Van de opgeheven bedrijven met tuinbouw had ongeveer 1/3 een oppervlakte van 1 ha of meer. In een viertal gevallen werd spruitenland afgestoten, waardoor de registratie kwam te vervallen. Van de 38 ha verkleining kwam 82% voor rekening van gemengde bedrijven van het type O 2, terwijl de nieuw geregistreerde bedrijven op één na tot het type T met tuinbouw onder glas behoorden. 90% van de reeds genoemde 38 ha lag in gebied I.

Het verschil tussen vrijgekomen en weer in gebruik genomen cultuurgrond op de grondbalans voor de bedrijven met tuinbouw kwam praktisch overeen met de inkrimping van de gezamenlijke oppervlakte van deze bedrijven.

Vestiging van elders (met name vanuit de oude kern van het Westland) kwam in de afgelopen vijf jaar bij de glastuindersbedrijven al in een aantal gevallen voor.

De periode 1969-1984

In § 1 werd er bij de ontwikkeling van het aantal bedrijven met veehouderij van uitgegaan, hoe het verloop zou zijn bij een normale ontwikkeling zonder de bijzondere maatregelen, die er voor Midden Delfland te verwachten zijn. Hierop is de prognose over de ontwikkeling van het

grondverkeer van deze bedrijven geënt.

In de jaren 1964-1969 hielden alle bedrijfshoofden in de veehouderij, die van beroep (en dus beroepsgroep) veranderden, een deel van hun cultuurgrond aan. Daardoor steeg de gezamenlijke oppervlakte van de C- en D-bedrijven, evenals het aantal geregistreerden in deze beroepsgroepen. Geschat wordt, dat in de periode 1969-1984 het grondgebruik door C- en D-bedrijven met per saldo 200 ha zal toenemen naast een vermeerdering van 100 ha van de gronden, die een niet agrarische bestemming zullen krijgen.

Tot 1984 wordt verwacht dat ruim 1 200 ha grond vrij zal komen van het gehele areaal van de A- en B-bedrijven met veehouderij, namelijk door:

beroepsbeëindiging	: 72 bedrijven van ± 12 1/2 ha	= 900 ha
beroepsverandering	: 26 bedrijven van ± 10 ha	= 240 ha
overige oorzaken	: 6 bedrijven van ± 14 ha	= 84 ha
		1 224 ha

Vooral bedrijven met een geringe bedrijfsomvang, gemeten in sbe, komen voor afvloeiing uit de A- en B-groep in aanmerking. Zo werd als gemiddelde oppervlakte voor de bedrijven, die door beroepsbeëindiging (bedrijfshoofd 50 jaar of ouder) uit de A- en B-groep zullen afvloeien, 12,5 ha en voor bedrijven, die door beroepsverandering (bedrijfshoofd jonger dan 50 jaar) niet meer tot de A- en B-groep zullen behoren, 10 ha gevonden. De gemiddelde bedrijfsgrootte van de bedrijven die door "overige oorzaken" zullen afvloeien, werd op 14 ha geschat. Van de vrijkomende oppervlakte van ruim 1 200 ha zal 200 ha naar de C- en D-groepen verdwijnen en 100 ha naar een niet-agrarische bestemming. Op deze wijze blijft 924 ha over voor vergroting van 174 nog aanwezige A- en B-bedrijven. Indien ieder bedrijf in aanmerking komt om vergroot te worden, dan zal de bedrijfsoppervlakte met gemiddeld 5,3 ha toenemen.

Voor berekening van de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in 1984 dient eerst de gemiddelde oppervlakte van de tot dan blijvende bedrijven nagegaan te worden. Voor de 102 bedrijven die tot 1984 zullen verdwijnen, is een gezamenlijke oppervlakte van 1 224 ha berekend. De 174 bedrijven die blijven, zullen dan samen 4 414 ha (in gebruik bij A- en B-bedrijven in 1969) - 1 224 ha = 3 190 ha in gebruik hebben. Dit is per bedrijf een gemiddelde van 18,3 ha. De vergroting zal 5,3 ha zijn, zodat de gemiddelde bedrijfsoppervlakte in 1984 23,6 ha wordt. Dit is van 1969-1984 een vergroting van de gemiddelde bedrijfsoppervlakte van 7,6 ha. Hiervan is 5,3 ha (68%) gerealiseerd door daadwerkelijke oppervlaktevergroting en 2,4 ha (32%) door het verdwijnen van de kleinere bedrijven, waardoor dus het niveau werd opgeschoven. Op dezelfde wijze berekend voor de deelgebieden zou dat neerkomen op:

	Gebied I	Gebied II	Gebieden III en IV	Midden Delfland
Vrijgekomen uit A- en B-groep	560 ha	142 ha	522 ha	1 224 ha
Naar C- en D-bedrijven en naar niet-agrarische bestemming	120 ha	60 ha	120 ha	300 ha
Over voor bedrijfsvergroting	440 ha	82 ha	402 ha	924 ha
Vergroting per bedrijf	5,1 ha	2,7 ha	7,1 ha	5,3 ha
Oppervlakte van de aanwezig blijvende bedrijven: in 1969	21,1 ha	18,0 ha	14,3 ha	18,3 ha
in 1984	26,2 ha	20,7 ha	21,4 ha	23,6 ha

Deze cijfers worden voor de toekomstige recreatiegebieden III en IV beinvloed door het reeds tussen 1964 en 1969 uit de veehouderij verdwijnen van grotere bedrijven.

Voor de bedrijven met tuinbouw en met name voor de bedrijven met tuinbouw onder glas is het minder zinvol tot een soortgelijke benadering van de toekomstige ontwikkeling van de bedrijfsoppervlakte te komen. In de eerste plaats ontbreken de meeste gegevens over het grondverkeer van de niet verdwenen bedrijven. De vergrotingen en verkleiningen van minder dan 1 ha zijn immers niet nagegaan en maken dus een prognose tot 1984 onmogelijk. Ten tweede is de tuinbouwvestiging in gebied I rond De Lier afhankelijk van een aantal factoren, waarover weinig bekend is. Zo is mede van internationale ontwikkelingen afhankelijk welk type tuinbouw onder glas in de toekomst het meest zal worden bedreven. Daarmee hangt samen of vanuit het Westland wel of geen belangstelling voor tuinbouwvestiging in Midden Delfland zal blijven bestaan.

Over het aantal bedrijven met tuinbouw dat door beroepsverandering - en hierbij is ook te denken aan meewerkende zoons die voorbestemd zijn op te volgen - zal verdwijnen, is geen schatting te maken. Het zelfde geldt voor de bedrijfswisseling naar een bedrijf buiten het blok.

Indien een spontane ontwikkeling mogelijk zou blijven, dan is te verwachten dat het aantal glastuindersbedrijven (vooreerst althans) ongeveer gelijk aan het huidige zal blijven. Aan te nemen is dat de groep zgn. overige tuindersbedrijven (type O 2) geheel zal verdwijnen.

§ 3. De toekomst van het gebied

In de tweede nota over de ruimtelijke ordening werd het gebied tussen Delft en het Waterweggebied, gelegen beoosten de Vlaardinger vaart, als bufferzone aangewezen, dat tevens een recreatie-element van formaat diende te bevatten. Het onderzoek naar de verwezenlijking van dit plan is door de S.O.M.D. verricht en neergelegd in een ontwikkelingsplan voor de open ruimte.

Van het oostelijke deel van Midden Delfland, gelegen binnen de grenzen voor de verkenning gesteld, zal volgens dit plan ruim 1/3 deel agrarisch blijven (§ 1 van hoofdstuk I), het westelijke deel in zijn geheel

eveneens. Dit project zal als één integraal plan moeten worden gezien voor geheel Midden Delfland. Partiële wijzigingen van de beide hier geldende streekplannen hebben de deelgebieden I en II een blijvend agrarische bestemming gegeven.

Daar het overblijvende agrarische gebied door het aanleggen van een recreatiestrook van het overige Zuidhollandse weidegebied geïsoleerd en nog door wegenaanleg versnipperd zou worden, vreest men in het plan, dat de technische en economische ontwikkeling van de landbouw hiervan hinder kan ondervinden. Daarom wordt voorgesteld de verwezenlijking van het recreatieproject gepaard te laten gaan met een volledige reconstructie van het agrarisch blijvende gebied. Bovendien zou dit mogelijkheden scheppen voor het gezond maken van de toekomstige agrarische structuur, waardoor dit gehele agrarische gebied een economische bufferende werking tegenover het Westland en de omliggende steden kan verkrijgen en daardoor de visuele openheid kan waarborgen.

De gedachten over een reconstructie van het agrarische gebied werden in het S.O.M.D.-plan gericht op een toekomst, waarin goede bedrijfs-economische uitkomsten de veehouder in staat moeten stellen een sociaal aanvaardbaar bestaan te leiden, waardoor de agrarische bestemming gehandhaafd kan blijven. Daarbij is de produktie van consumptiemelk ook voor deze toekomst als de bedrijfstak bij uitstek beschouwd, en wel op éénmansbedrijven van ten minste 25 ha met zo'n 40 melkkoeien en op bedrijven van 45 ha met meer arbeidskrachten en ongeveer 80 melkkoeien.

Het is overigens de vraag of de hier in dit plan genoemde aantallen en oppervlakten in de toekomst nog reële bestaansmogelijkheden zullen bieden. Bovendien zal het, juist met meer aankoop van ruw voer, mogelijk moeten zijn tot een hogere veebezetting per ha te komen. In de gedachtengang van het plan past ook het verplaatsen, uit landschappelijke overwegingen, van de tuinbouw onder glas uit het overige gebied naar de strook in gebied I langs De Lier.

Onder meer omdat over de eigendom van de grond onvoldoende kan worden beschikt voor de uitvoering van deze ruimtelijke herindeling van het toekomstige recreatie- en het agrarisch blijvende gebied is een ontwerp van een reconstructiewet in bespreking op regeringsniveau.

§ 4. Sociale aspecten

De door de S.O.M.D. voorgestelde reconstructie van Midden Delfland heeft vergaande sociale implicaties. Zo zal het aantal agrarische bedrijfshoofden tot nauwelijks 30% moeten worden teruggebracht, hetgeen zou betekenen, dat ongeveer 200 veehouders met hun gezinnen uit de agrarische bedrijfstak zouden verdwijnen. De wijze waarop op deze rigoreuze ingreep in de agrarische structuur door de bevolking werd gereageerd, is door de heren Dankert en Leemhuis, studenten aan de Landbouwhogeschool te Wageningen, in gesprekken met 17 streekkenners nagegaan in de loop van 1969. Daarbij bleek dat het plan in zijn algemeenheid bij de agrarische bedrijfshoofden bekend was. Op vergaderingen van standsorganisaties werd er over gesproken en ook de indeling van het gebied, zoals voorgesteld in het S.O.M.D.-rapport, was bekend.

Oudere veehouders zonder opvolger stonden, volgens de streekkenners, onverschilliger tegenover het plan dan jongere bedrijfshoofden met goede, perspectief biedende bedrijven. Vooral de veehouders uit het oostelijke deel van Midden Delfland, die het nauwst bij de reconstructie worden betrokken, hebben door de voortdurende onteigening van grond in hun omgeving een zekere berustende mentaliteit gekregen. De Delflanders gaven toe dat het plan in het belang is van de stedelijke bevolking, maar ze stonden sceptisch tegenover de uitvoerbaarheid ervan op niet te lange termijn.

De begrenzing van het mogelijk te onteigenen gebied is via het S.O.M.D.-rapport bekend. De veehouders in het toekomstige recreatiegebied vertonen een terughoudendheid in hun bedrijfsvoering, er wordt hier minder geïnvesteerd dan elders in Midden Delfland. Oudere veehouders zonder opvolger dachten na onteigening te gaan rentenieren, jongere zouden het liefst elders met behulp van de schadeloosstelling een nieuw bedrijf beginnen. De streekkenners verwachten weinig animo voor niet-agrarische beroepen na onteigening.

Dat het S.O.M.D.-plan zonder inspraak van de betrokkenen tot stand kwam, heeft veel kwaad bloed gezet. Ook wordt de voorlichting na het uitbrengen van het plan veel bekritiseerd.

Men was het over het algemeen niet eens met de voorgestelde bedrijfsoppervlakte van 25-45 ha; immers, zegt men, de veehouderij wordt hier intensief bedreven, waardoor op bedrijven van 15-20 ha een goed inkomen kan worden verkregen. Verder was men bang dat de financieringsmoeilijkheden bij bedrijfsvergroting onoverkomelijk zouden zijn. Ten slotte vond men de sterke afvloeiïng, die noodzakelijk zou zijn, onnodig en ongewenst. Enkele jongere veehouders hadden een meer positieve instelling ten opzichte van het plan.

De veehouders hadden maar een vrij vaag denkbeeld over de voorgestelde agrarische structuur in de toekomst. Men achtte het mogelijk er een gezonde agrarische samenleving zou blijven, maar wel dienden de organisaties zich dan aan de gewijzigde situatie aan te passen.

Men reageerde in het algemeen negatief op de vraag of er in Midden Delfland vóór een ruilverkaveling gestemd zou worden, indien er in het gebied geen sprake was van een reconstructieplan: De ontwatering is dooreengenomen goed, de ontsluiting en de verkaveling zouden op sommige plaatsen verbetering behoeven.

De tuinders maken meer gebruik van de voorlichting dan de veehouders, de jongeren meer dan de ouderen.

Bij de bedrijfstakken verwachtte men dat de tuinbouw zijn plaats zou behouden, uitbreiding ervan, evenals van de bescheiden varkenshouderij, achtte men niet waarschijnlijk.

De bedrijfsverzorgingsdiensten functioneren goed in de veehouderij. Men vond de technische voordelen zeer twijfelachtig en het opgeven van het individuele ondernemerschap een groot bezwaar bij de gedachte aan het samengaan van enkele bedrijven tot één groot bedrijf.

Voor kinderen, die niets in de toekomst op het bedrijf als opvolger zien, prefereert men een niet-agrarische opleiding.

De weerstand tegen een niet-agrarisch beroep neemt bij de agrarische jongeren en bij de agrarische werknemers af.

§ 5. Alternatieve uitwerkingen van een reconstructie van het gebied

In hun ingenieursscriptie hebben de heren Dankert en Leemhuis, die hun stage van zes maanden geheel aan Midden Delfland wijdden, de economische kosten-baten-analyse van een mogelijke reconstructie toegepast op het agrarisch blijvende deel van Midden Delfland.

Bij gebrek aan een reeds vaststaand plan voor een ruilverkaveling van dit gebied kwamen zij tot twee alternatieve plannen. Het alternatief I wil de ontwikkeling in de gebieden I en II op zijn beloop laten, met verbetering van de verkaveling, de waterhuishouding en de ontsluiting. Voor de verkaveling betekent dit voornamelijk perceelruil, opdat grotere kavels worden verkregen. Plaatselijk (Duifpolder bij voorbeeld) kan de ontsluiting nog verbeterd worden. Bij de waterhuishouding is de grondwaterstand de belangrijkste factor, omdat in dit veenweidegebied niet op grote schaal tot het dichten van sloten kan worden overgegaan. Het effect van deze cultuurtechnische ingreep zal gering zijn op het pogen om tot bedrijfsvergroting te komen.

Het alternatief II is gebaseerd op het S.O.M.D.-rapport V over de land- en tuinbouw: In het agrarisch blijvende deel van Midden Delfland is het wenselijk tot zodanig economisch sterke veehouderijbedrijven te komen, dat weerstand kan worden geboden tegen de druk van buiten dit gebied uitgeoefend met het doel grond in beslag te nemen voor niet-agrarische doeleinden. Het S.O.M.D.-rapport wil komen tot eenmansbedrijven van 25 ha en tweemansbedrijven van 45 ha, waarbij uit sociale overwegingen aan het laatste type voorkeur werd gegeven. Gedacht werd aan een verhouding van twee 45 ha-bedrijven tegen een 25 ha-bedrijf. Dit alternatief is op het gebied van de bedrijfsvergroting zeer ingrijpend en zal dus grote bedragen vragen voor het uitkopen van veehouders.

Zij menen, dat het plan van de S.O.M.D. niet in de eerste plaats ontstond doordat de huidige agrarische bedrijfsvoering sterk nadelig werd beïnvloed door de externe produktieomstandigheden of daarmee samenhangende economische of sociale aspecten. De reden zou zijn de vrees, dat de landbouw en daarmee de visuele openheid en de landschappelijke aantrekkelijkheid zonder ingreep in de toekomst zou worden aangetast. Als voornaamste motieven voor een reconstructie werden aangevoerd:

1. De grondonttrekking voor het recreatiegebied maakt aanpassing van ontsluiting, ontwatering en verkaveling langs de randen van het agrarische deel gewenst.
2. Er komen enige nieuwe rijkswegen door het gebied, waardoor een nadelige doorsnijding ontstaat.
3. Verbetering van de recreatieve waarde van het gebied wordt nodig geacht en kan door een zekere extra ontsluiting tot stand worden gebracht.
4. Een spoedige uitvoering van de reconstructie schept de nodige fysieke en psychische voorwaarden voor een goede agrarisch structurele ontwikkeling in de toekomst.

Tegen dit alternatief II voeren zij als bedenkingen aan:

1. Een mogelijk laag nationaal economisch rendement voor de hiervoor benodigde cultuurtechnische investering.
2. Sociale spanningen als gevolg van de afvloeiing van een groot deel van de agrarische bevolking.
3. Mogelijke landschappelijke verarming van het gebied, waardoor de recreatieve waarde ervan achteruitgaat.
4. Het agrarische grondgebruik kan niet door een economische bufferwerking veilig worden gesteld.

Daarom hebben zij naast dit plan hun alternatief I geplaatst. Zij namen uit het S.O.M.D.-rapport over, dat bij alternatief II, waarvoor een groot deel van de grond mobiel moet worden gemaakt, plaats overblijft voor 80 bedrijven met een gemiddelde oppervlakte van 39 ha. Alternatief I vergt nauwelijks aankoop van grond en zou resulteren in 135 bedrijven van gemiddeld 23 ha. Bovendien zouden er minder arbeidskrachten, in het bijzonder bedrijfshoofden, behoeven af te vloeien, waarbij erop gewezen wordt, dat uit gesprekken met streekkenners gebleken is, dat in 1969 de agrarische bevolking in Midden Delfland niet zo geporteerd was voor een zeer ingrijpende reconstructie, vooral uitmondend in 25- en 45 ha bedrijven (moeilijkheden bij financiering en afvloeiing).

Voorts menen beide heren, dat zo het huidige landschap beter bewaard blijft, terwijl toch de externe produktieomstandigheden zo veel verbeterd kunnen worden, dat een economisch en sociaal verantwoord bestaan voor de veehouders mogelijk is.

Voor het veilig stellen van het agrarische grondgebruik bieden geen van beide alternatieven in hun ogen zekerheid.

Na een cultuurtechnische inventarisatie van de externe produktieomstandigheden bepalen de heren Dankert en Leemhuis ten slotte hun keus op alternatief I.

Het valt hierbij op, dat zij in hun berekeningen van de gezamenlijke oppervlakte van de veehouderijbedrijven uitkomen op ongeveer 3 100 ha, terwijl uit S.O.M.D.-rapport II blijkt, dat deze stichting streeft naar een agrarisch blijvend gebied van 3 500 à 3 600 ha weiland naast 1 100 ha tuinland. De verschillen tussen het studiegebied van S.O.M.D. en het gebied van deze verkenning zijn minder dan 400 ha groot, zodat de schatting van 3 100 ha aan de lage kant is. Wat nog meer frappeert, is dat hun toekomstige bedrijfsoppervlakte geheel in overeenstemming is met die, berekend uit de ontwikkeling onder "normale" omstandigheden. Dat zou betekenen, dat eventuele vergroting van de bedrijfsomvang geheel binnen deze "natuurlijke" oppervlakteaanwas dient te vallen. Op welke wijze dit zou kunnen gebeuren, wordt niet duidelijk gemaakt.

§ 6. Aanpassingen van het agrarisch blijvende gebied

Bij de reconstructie van het gebied II met name zal aanpassing van ontwatering, verkaveling en ontsluiting langs de grens met het toekomstige recreatieve gebied III onvermijdelijk zijn. Bovendien heeft de aanleg van de Beneluxweg hier consequenties voor deze externe produktieomstandigheden, evenals in het noorden van gebied I.

Voor beide gebieden geldt bovendien, dat verbetering van de recreatieve waarde voornamelijk via verbetering van de ontsluiting tot stand zal kunnen komen.

Over het algemeen is de bodemgesteldheid voor de veehouderij geschikt, indien de ontwatering goed is en er niet te veel en over te grote afstanden over de percelen gereden behoeft te worden. Incidenteel zullen maatregelen voor grondverbetering nodig zijn.

De meer geconcentreerde tuinbouw zal in het westen van gebied I strengere eisen aan de ontwatering gaan stellen, vooral bij de afvoer en de juiste grondwaterstand. Tenzij de polders mogelijkheden voor een extra waterberging kunnen scheppen, zal aan detailontwatering niet te ontkomen zijn.

De verkaveling, die in gebied II iets ongunstiger is dan ten westen van de Vlaardinger vaart, is redelijk te noemen. In gebied II zal de nieuwe rijksweg toch aanpassing en herindeling nodig maken. In gebied I vragen de afmetingen van de kavels de meeste aandacht en kan kavelruil in een aantal gevallen de afstand tot de bedrijfsgebouwen verkorten. De externe ontsluiting van het blijvend agrarische gebied is goed en kan dit blijven indien langs de Beneluxweg op dit punt maatregelen worden genomen. Binnen het gebied I zijn er in de Duifpolder verbeteringen aan te brengen, die tevens dienstbaar kunnen zijn aan de recreatie. In gebied II moet de verbinding tussen beide delen aan weerszijden van de nieuwe verkeersweg gewaarborgd worden. Aanbeveling verdient ten slotte een directe wegverbinding tussen Zouteveense polder en Duifpolder, ten einde verdere isolering van gebied II te voorkomen. Ook deze weg zal goed in de recreatieve ontsluiting passen.

De recreatieve nevenfunctie, die al voor een groot gedeelte vervuld wordt door het handhaven van het open landschap, mag verder in de gebieden I en II geen belemmering gaan vormen voor een ongestoorde agrarische bedrijfsuitoefening.

SAMENVATTING

Het gebied

1. Midden Delfland is gelegen tussen de stedelijke agglomeratie langs de Nieuwe Maas en Waterweg en die van groot Den Haag en Delft, met in het westen het kassengebied van het Westland. De planologische spanningen in dit deel van Zuid-Holland zijn van grote invloed geweest bij het vaststellen van de ruimtelijke bestemming van Midden Delfland.
   In 1964 begon de Stichting Onderzoek Midden Delfland haar werkzaamheden, die in 1968 uitmondde in een "ontwikkelingsplan voor de open ruimte". Volgens dit plan is voor de recreatie 1 900 ha nodig. Van de bufferzone tussen beide stedelijke agglomeraties, gelegen ten oosten van de Vlaardingervaart, blijft dan nog 800 ha over voor agrarisch blijvend gebruik. Dit gedeelte van het oosten (gebied II) en voorts het westen van Midden Delfland (gebied I) dienen bij verwezenlijking van het recreatieproject volledig te worden gereconstrueerd om daardoor de nadelige gevolgen van de planologische ingrepen voor de land- en tuinbouw tot een minimum te beperken.

2. Het gebied zal in de toekomst sterk worden beïnvloed door het plan Midden Delfland. Alleen voor de dorpen Maasland en Schipluiden is een vergroting van de woongelegenheid gepland. In het oostelijke deel van Midden Delfland zal alleen in het agrarisch blijvende gebied II plaats zijn voor bewoning, maar alleen voor de agrarische bevolking en hun verzorgers. Voor het westelijke deel, gebied I, geldt dit ook; voor de visuele openheid zou daar verdere bebouwing, zoveel als mogelijk is, dienen te worden vermeden. Dat betekent een handhaven van de bestaande toestand voor de overige woonkernen en lintbebouwingen in deze gebieden I en II, tenzij recreatieve voorzieningen hier andere eisen zouden stellen.
   De toenemende belangstelling voor Midden Delfland als woongebied zal zich dus, voorzover binnen het gebied van deze verkenning woonruimte wordt gezocht, dienen te richten op de beide dorpen of op reeds bestaande bebouwing buiten deze kernen.

3. Toeneming van de arbeidsproduktiviteit en afneming van het areaal weiland zal het aantal agrarische arbeidsplaatsen doen afnemen. Daarnaast is binnen het gebied geen sterke stijging van de werkgelegenheid in de tuinbouw of in andere bedrijfstakken te verwachten. Het forensisme zal, juist door de belangstelling voor Midden Delfland als woongebied, toenemen. Werkgelegenheid is daarbij op een niet te grote afstand rondom het gebied in voldoende mate aanwezig.

De veehouderij

4. Bij de bedrijven met als voornaamste produktietak de veehouderij is de bedrijfsoppervlaktestructuur in de periode 1964-1969 slechts wei-

nig veranderd; de gemiddelde oppervlakte bedroeg in 1964 per bedrijf 13,5 ha tegen 13,7 ha in 1969. Het aantal bedrijven wijzigde zich in geringe mate, de bedrijven van grondgebruikers met een agrarisch hoofdberoep (de A- en B-bedrijven) verminderden met 2% per jaar. Voor de gehele provincie was dit bijna 3% per jaar voor gelijksoortige bedrijven. Dit percentage was voor het toekomstige recreatieve deel 2,9 en voor het agrarisch blijvende deel 1,5.

Voor alle geregistreerde bedrijven bedroeg de vermindering van het aantal nauwelijks 1% per jaar in Midden Delfland, mede als gevolg van de toegenomen aantallen bedrijfshoofden met een niet agrarisch hoofdberoep (C-bedrijven) en rustende agrariërs (D-bedrijven).

5. De weinig veranderde bedrijfsoppervlaktestructuur blijkt ook uit de stijging van de gemiddelde oppervlakte per bedrijf met veehouderij: van 15,6 ha tot 16,0 ha voor de A- en B-bedrijven. Voor de gebieden bedroegen deze gemiddelden in 1969: westelijk Midden Delfland (gebied I) 17,7 ha, oostelijk agrarisch gebied (II) 16,2 ha, toekomstig recreatiegebied (III) 13,4 ha en Zuidbuurt (IV) 13,5 ha.

   Er trad in de periode bij de A- en B-bedrijven wel een vergroting van de produktieomvang op de bedrijven op, voornamelijk door intensivering. Het percentage van deze bedrijven met 100 of meer sbe 1) steeg van 36 in 1964 tot 45 in 1969.

6. Bij de vermindering van de oppervlakte cultuurgrond waren in Midden Delfland bedrijven uit alle oppervlakteklassen betrokken. Slechts 14% van het aantal in 1964 zowel als in 1969 aanwezige bedrijven was bij een vergroting en 15% bij een verkleining van 1 ha of meer betrokken. Bij de verkleining speelde de onteigening door de stedelijke gemeenten een rol.

   In het oostelijk deel van Midden Delfland wierp het plan voor dit gebied zijn schaduwen vooruit. Hier kwam het overgrote deel van de onteigening voor. Bovendien had dit gebied III in 1969 relatief de meeste bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder (59%) evenals van 65 jaar en ouder (11%). Voor geheel Midden Delfland waren deze percentages 41 en 8. Ten slotte werden er de meeste beroepsveranderingen geregistreerd onder de agrarische bedrijfshoofden.

   Van de cultuurgrond van de bedrijven met veehouderij in 1964 geraakte 12% betrokken bij het grondverkeer. De helft behield een agrarische bestemming, 1/4 heeft een (althans in de naaste toekomst) niet-agrarische bestemming gekregen en 1/4 kon kwantitatief niet ingedeeld worden.

7. De bezettingsgraad met melkvee van het grasland steeg met ruim 2% per jaar, iets meer dan in geheel Zuid-Holland, waar deze 9% in vijf jaar bedroeg. Na de onteigening houdt men vaak de gehele veestapel aan op dat deel van het weiland dat niet onmiddellijk een andere bestemming kreeg. Voeraankopen compenseren daarbij het tekort aan grasland.

---

1) Zie de noot op blz. 17.

Voorts komen in Midden Delfland afmelkbedrijven voor, die verhoudingsgewijs weinig grasland hebben. Aan het begin van het jaar worden de melkkoeien gekocht, in het najaar weer verkocht. Ook hier wordt veel aangekocht voer opgevoerd.

In vergelijking met de overige Nederlandse weidegebieden heeft Midden Delfland toch al een hoge veebezetting per ha grasland, hetgeen voor alle melkveebedrijven gekenmerkt wordt door relatief hoge voerkosten. Bovendien maakt de verhoudingsgewijs lage stikstofgift per ha dit nodig. Voor de toekomst is geen sterk voortgezette stijging van de veebezetting te verwachten ondanks meer stikstofbemesting van het grasland.

8. In de periode 1964-1969 steeg het totale aantal melk- en kalfkoeien met 4%, het aantal stuks jongvee en het weidemestvee beide met 9%. Op de gewone melkveebedrijven houdt men de melkveestapel vaak door eigen opfok op peil. Afmelkbedrijven, aflopende bedrijven en bedrijven met veredelingsproduktie (type V) wijken hiervan af. Weidemestvee kwam op melkveebedrijven (type M) en op bedrijven met verschillende produktietakken (type O 1) voor. Echte mestveebedrijven waren er niet in Midden Delfland.

9. Omgerekend tot grootvee-eenheden naar de veebezetting per ha grasland in de periode 1964-1969 voor alle A- en B-bedrijven met veehouderij met 11% toe, dus met ruim 2% per jaar. De beide gebieden (II en III) ten oosten van de Vlaardinger vaart kwamen op 3 1/2 à 4% per jaar. Vooral in gebied III werd dit veroorzaakt door verlies van een deel van het grasland bij onteigening.

10. De veredelingsproduktie heeft in Midden Delfland geen grote betekenis. Bij de varkenshouderij is het houden van fokzeugen het meest verbreid, ruim 40% van de A- en B-bedrijven hield, meest kleine, aantallen fokzeugen. Echte mestvarkensbedrijven kwamen niet voor, op de C- en D-bedrijven nam in de periode 1964-1969 de belangstelling voor deze bedrijfstak echter toe.

Kwam in 1964 nog op meer dan de helft van alle bedrijven met veehouderij pluimvee voor, in 1969 was dit aantal gedaald tot minder dan 40%. Daarbij nam de leghennenstapel toe, voornamelijk op enkele grote veredelingsbedrijven.

Op enkele bedrijven vormden slachtkuikens een nevenproduktietak, op een klein aantal andere werden mestkalveren in betrekkelijk kleine aantallen afgemest.

De tuinbouw

11. Het aantal bedrijven met tuinbouw als belangrijkste produktietak bleef nagenoeg ongewijzigd; de gezamenlijke oppervlakte liep enigszins terug. Bij de rond 200 A- en B-bedrijven van het type T (tuinbouw onder glas) en hun 200 ha cultuurgrond veranderde bijna niets; de vermindering van de cultuurgrond van de bedrijven met tuinbouw kwam voor rekening van het kleine aantal O 2-bedrijven (bedrijven van gemengd type), dat overigens nog afnam.

Ongeveer 90% van de bedrijven met tuinbouw is in gebied I (ten westen van de Vlaardinger vaart) gelegen, dit geldt ook voor 85% van de tuinbouwoppervlakte.

12. In de periode 1964-1969 werd, vooral in gebied I, de tuinbouw intensiever bedreven door toeneming van de oppervlakte onder verwarmd glas, gemiddeld van bijna de helft van de gehele bedrijfsoppervlakte tot 60% hiervan voor alle A- en B-bedrijven van het type T.

In deze periode verminderde het aantal A- en B-bedrijven met minder dan 50 are tuinbouw onder glas met 30%, daarentegen nam het aantal bedrijven met grotere oppervlakte glas toe. Hierbij was vooral de ontwikkeling op de in de gehele periode voortgezette bedrijven doorslaggevend. Een vrij groot aantal van de bedrijven voldeed niet aan de norm, dat bij de huidige stand van de techniek het glasbestand op een bedrijf met groeteteelt minstens 60 are dient te omvatten, bij teelt van bloemen onder glas minstens 30 are.

In 1969 bezat 10% van de bedrijven al 1 ha of meer glasareaal. De bedrijfsomvang, uitgedrukt in aantal sbe, liep nogal uiteen. Zo had in 1964 van de A- en B-bedrijven met tuinbouw 27% minder dan 100 sbe en 45% 160 sbe of meer. Voor 1969 waren deze percentages respectievelijk 13 en 58, een stijging van de produktieomvang, die voornamelijk door de uitbreiding van de oppervlakte met teelten onder glas werd verwezenlijkt.

Arbeidsbezetting

13. In de periode 1964-1969 nam de gemiddelde bedrijfsbezetting met vaste mannelijke arbeidskrachten af van 1,62 tot 1,52 op de A- en B-bedrijven in de veehouderij, op alle bedrijven in deze sector van 1,46 tot 1,31. De toegenomen bezetting op de A- en B-bedrijven kleiner dan 10 ha kwam helemaal voor rekening van de bedrijven met veredeling (type V).

Het aandeel van de vreemde arbeidskrachten (waaronder ook de niet meer inwonende zoons zijn begrepen) in de verrichte arbeid op de bedrijven daalde van 66 tot 33, dat betekent van 13 tot 8%, dat van de inwonende meewerkende zoons van 19 tot 18%, in aantal van 97 tot 74. De andere mannelijke vast meewerkende gezinsleden verdwenen nagenoeg geheel uit de arbeidsbezetting, namelijk van 16 tot 4 personen.

14. In de tuinbouw waren de verschuivingen in de arbeidsbezetting weinig opvallend. Het gemiddelde aantal vaste mannelijke arbeidskrachten per bedrijf nam op de A- en B-bedrijven in deze periode af van 2,10 tot 1,96, op alle bedrijven met tuinbouw van 2,02 tot 1,83. In het gebied II, waar in de toekomst tuinbouw onder glas minder gewenst zal zijn, was de daling het grootst.

Naar bedrijfsomvang ingedeeld verminderde dit gemiddelde het sterkst op bedrijven in de klasse van 140 - <200 sbe, noornamelijk ten koste van de vreemde arbeidskrachten.

15. In de veehouderijsector was ongeveer de helft van de bedrijfshoofden in de periode 1964-1969 ten minste 50 jaar, waarvan 49% met een opvolger. Op de tuinbouwbedrijven was dit nauwelijks 1/3, waarvan 65% met een opvolger.

In de gebieden III en IV, waar in de toekomst de bestemming van de gronden zal veranderen, kwamen relatief de meeste oudere bedrijfshoofden voor.

16. Eind 1969 werkten in Midden Delfland 270 werknemers in vast dienstverband, 201 op bedrijven met tuinbouw (exclusief fruitteelt). De gemiddelde leeftijd van deze werknemers was 32 1/2 jaar.

Toekomstige ontwikkeling

17. Indien de ontwikkelingstendentie uit de jaren 1964-1969 zou worden doorgetrokken in de daaropvolgende vijftien jaar, dus zonder ingrijpen van een reconstructiewetgeving, dan zou onder invloed van beroepsbeëindiging, beroepsverandering en overige oorzaken het aantal A- en B-bedrijven met veehouderij jaarlijks met 3% verminderen.

Aan het toekomstige recreatiegebied in het oosten, gebied III, werd onder deze omstandigheden een jaarlijkse vermindering van 3,7% toeberekend. Oorzaak hiervoor is de relatief omvangrijkere beroepsbeëindiging in dit gebied, waar bijna 60% van de bedrijfshoofden in 1969 ten minste 50 jaar was, tegen nauwelijks 50% in geheel Midden Delfland.

18. Onder dezelfde veronderstelling zou de gemiddelde oppervlakte van de tot 1984 blijvende A- en B-bedrijven met veehouderij oplopen van 18,3 ha in 1969 tot 23,6 ha in 1984 voor geheel Midden Delfland. Dat is minder dan de oppervlakten van 25 en 45 ha, die als streefgetallen genoemd werden in het S.O.M.D.-rapport. Van de agrarisch blijvende gebieden zou in gebied I in 1984 de gemiddelde bedrijfsoppervlakte ruim 26 ha bedragen, in gebied II echter nog geen 21 ha. In dit laatste gebied zijn structurele moeilijkheden te verwachten, vooral bij uitvoering van de plannen om dit gebied als het ware te conserveren.

Indien het reconstructieplan Midden Delfland zal worden uitgevoerd, dan houdt dat in dat in de toekomstige recreatiegebieden (III en IV) de nog aanwezige bedrijfshoofden uitgekocht dienen te worden. In zoverre zij niet op natuurlijke wijze zullen afvloeien, kunnen zij als potentiële gegadigden gezien worden voor vrijkomende bedrijven in de gebieden I en II, aangezien de animo voor niet-agrarische beroepen volgens de streekkenners niet groot is.

19. Om planologische redenen is het zeer waarschijnlijk dat in de toekomst de melkveehouderij in grote delen van dit gebied de enige mogelijke bedrijfstak zal zijn. Daar de melkveehouderij in aanzienlijk grotere produktie-eenheden zal moeten plaatsvinden dan nu het geval is, te denken is aan 30 tot 50 melkkoeien per man, is het duidelijk, dat het aantal arbeidsplaatsen in deze sector verder zal afnemen. Er werd in de afgelopen periode een vermindering van het aantal arbeidskrachten (gebied I en II) waargenomen van 3,6% per jaar en een

stijging van de produktieomvang van 0,6% per jaar. Een stijging derhalve van 4,2% per jaar per man van de produktieomvang. Bij de ontwikkeling van het aantal bedrijven zoals in de prognose is weergegeven is een dergelijke stijging in de toekomst zeer wel mogelijk. Het is de vraag of dit voldoende is. Men mag aannemen dat bij een dergelijke stijging het inkomen van de boer (in vergelijking met andere groepen) naar verhouding zal teruglopen. Voor een gezonde ontwikkeling van de landbouw is dit een twijfelachtig uitgangspunt. Een snellere vermindering van het aantal bedrijven is dan ook wenselijk.

20. Exploitatie van kleine eenheden tuinland als onderdeel van een veehouderijbedrijf, zoals in Midden Delfland voorkomt, wordt voor de toekomst niet meer rendabel geacht. Mogelijkheden tot specialisatie op zo'n bedrijf zijn er weinig. Bovendien zal overschakeling op intensieve tuinbouw onder glas op landschappelijke bezwaren stuiten, behoudens in de westelijke strook.

    Veredelingsproduktie zal in bescheiden mate op een klein aantal gespecialiseerde bedrijven kunnen blijven voorkomen, mits dit geen landschappelijke bezwaren opleveren zal.

21. Voor de bedrijven met tuinbouw wordt een verdergaande intensivering verwacht door toeneming van de teelten onder (verwarmd) glas. De bedrijven ten oosten van de Vlaardinger vaart zullen moeten wijken voor de toekomstige recreatievoorzieningen in gebied III en vermoedelijk voor de conservering van het open landschap in gebied II. Daarbij zal verplaatsing naar de westelijke strook van gebied I, langs de grenzen van De Lier aansluitend op het Westlandse kassengebied, tot de reële mogelijkheden behoren.

    Van allerlei ontwikkelingen in de tuinbouw, zowel nationaal als internationaal, hangt af of uit de oudere delen van het Westland belangstelling zal bestaan voor tuinbouwvestiging in de westelijke strook binnen Midden Delfland.

22. De onttrekking van bijna 1 600 ha cultuurgrond, liggend in het gebied van deze verkenning, aan het agrarisch gebruik geeft naast cultuurtechnische en economische problemen ook sociale vraagstukken, die om een oplossing vragen.

    Voor een tweehonderdtal veehouders en hun gezinnen zal omschakeling op een niet-agrarische toekomst nodig zijn, tenzij vestiging op vervangende bedrijven in of buiten het gebied door verwerving mogelijk wordt. Hierbij is een goede voorlichting en begeleiding noodzakelijk. Dit geldt eveneens voor de overige af te vloeien agrarische werknemers.

    Het invoeren van een financieel aantrekkelijke bedrijfsbeëindigingsregeling, ook voor de gebieden I en II, zou vervroegde abdicatie mogelijk kunnen maken. Dit kan jongere, energieke veehouders uit de gebieden III en IV bovendien een kans bieden voor voortzetting van hun bedrijf in het blijvend agrarische deel van Midden Delfland. Beroepenvoorlichting en mogelijkheden tot omscholing dienen in Midden Delfland georganiseerd te worden.

23. Voor de blijvende land- en tuinbouw is planologische zekerheid nodig, opdat de bedrijfshoofden in Midden Delfland bestaansmogelijkheden blijven zien, ook voor hun opvolger. Men zal slechts investeren in gebouwen, werktuigen, veestapel en kassen indien men zeker is van het feit, dat bedrijfsvoering en bestaanszekerheid gedurende een redelijk lange termijn zijn gewaarborgd. De bestemming tot blijvend agrarisch gebied zal wettelijk in het bestemmingsplan moeten worden vastgelegd.

SLOTBESCHOUWING

Midden Delfland is een gebied dat voor een deel een recreatieve bestemming zal krijgen. Via de normale ruilverkavelingswet is het niet mogelijk de plannen rond te krijgen. Een zogenaamde lex specialis is voor dit gebied dan ook in een vergevorderd stadium.

Het grootste deel van Midden Delfland zal een landbouwkundige bestemming behouden waardoor het open karakter van het polderlandschap tussen grote steden-agglomeraties veilig wordt gesteld. Voor dit doel is het nodig dat een gezonde landbouw in dit gebied tot ontwikkeling kan komen. Zo zal de land- en tuinbouw volledig geïntegreerd moeten blijven in de samenleving van dit gebied en dient zij naast planologische zekerheid over de sociale verworvenheden van de maatschappij te kunnen beschikken. Het behoud van het open landschap is slechts gediend met een gezonde landbouw. Verpaupering van de boerenstand werkt stedelijke randverschijnselen, vooral in een gebied als Midden Delfland, in de hand. Daarvoor is nodig dat de vermindering van het aantal bedrijven in een sneller tempo verloopt dan aangegeven is in de prognose. Door de onteigening kan wellicht de druk op de organische cultuurgrond nog groter worden. Het is dan ook aan te bevelen naar wegen te zoeken dat de te onteigenen boeren in Midden Delfland niet in dezelfde streek een ander bedrijf trachten te verwerven. Voorts verdient het aanbeveling de afvloeiïng in het agrarisch blijvend gebied te bevorderen.

Het plan, door de Stichting Onderzoek Midden Delfland opgesteld, verdient in zijn detaillering nog tot, hopelijk spoedige, nadere bestudering, maar mag met het oog op de onzekerheden van de agrarische bevolking niet lang meer op zijn definitieve vaststelling blijven wachten. In het kader van deze detaillering zou onder meer het probleem, opgeworpen in de ingenieursscriptie (zie hoofdstuk IV § 5), enige aandacht verdienen.

Beschouwen we het plan van het S.O.M.D. en het alternatief van de ingenieursscriptie dan lijkt geen van beide plannen direct voor hand te liggen. Het S.O.M.D. plan gaat uit van een zeer snelle ontwikkeling hetgeen bij een normaal aan- en uitkoopbeleid niet haalbaar is. De uitwerking hiervan zou vrij kostbaar zijn en wellicht ook op grote weerstanden stuiten. Boeren willen graag hun eigen toekomstweg uitstippelen. Het alternatieve plan biedt wellicht te weinig waarborgen voor een gezonde landbouw in het gebied. Hiervoor is een snellere ontwikkeling nodig.

Wanneer men in de toekomst tot een gemiddelde bedrijfsgrootte van 30 ha zou kunnen komen (± 60 melkkoeien per bedrijf) dan is dat landbouwkundig misschien nog niet optimaal, maar het waarborgt wel een gezonde groei waarbij een paritair inkomen verzekerd zal zijn.

De handhaving van het huidige open landschap in het blijvend agrarische gebied en de aanpassing van de westelijke tuinbouwstrook aan dit landschap zullen enige beperkingen op de agrarische bedrijfsvoering kunnen opleggen. Met name zal het moeilijk zijn veredelingsbedrijven hierin te situeren, maar deze moeilijkheid wordt deels opgeheven door de geringe belangstelling voor de veredelingsproduktie in het algemeen. Voor het

consumptiemelkbedrijf met zijn hoogwaardige produktie moet in de omringende stedelijke gebieden de afzet gewaarborgd kunnen zijn. Dit geldt evenzeer voor de tuinbouw, wier afzet ook naar elders de weg zal weten te vinden.

BIJLAGE 1

Inwonertal in 1947 en in 1960

	Deel-gebied	1947	1960	Index 1947=100 1960 1)
Gemeente Maasland:				
Maasland	I	1 335	1 931	145
Ter Lucht	I	431	420	97
Zuidbuurt	deels IV	352	373	106
Oost- en Westgaag	I	731	842	115
Burgersdijk	I	126	190	150
Maasdijk	deels I	220	220	100
Duifpolder (verspr.h.)	I	174	190	109
Verspreide huizen e.d.	I	37	44	112
Gehele gemeente		3 406	4 210	124
Gemeente Schipluiden:				
Schipluiden	I en III	1 277	1 570	123
Den Hoorn	-	1 917	2 842	148
Hodenpijl	I en III	242	225	93
Abtswoude	II en III	328	-	
De Gaag	I	177	155	87
Negenhuizen	II	138 (	322	110
Zouteveen	II en III	155 (		
't Woudt	I	60	55	92
Oostbuurt (deels)	I	78	86	110
Verspreide huizen e.d.	I,II en III	652	778	119
Gehele gemeente		5 024	6 033	120
Gemeente Delft:				
Zweth en Schiewijk	deels III	162	550	
Schieweg	III	-	195	
Abtswoude en Tanthofkade 2)	II en III	-	436	
Gemeente Rotterdam:				
Noord Kethel (Kandelaar)	deels III	181	185	
Gemeente Schiedam:				
Oud Kethel	-	596	655	
Landelijk gebied van Kethel	deels II en III	1 139	1 079	
Gemeente Vlaardingen:				
Landelijk gebied in Vlaardingen noord	deels III	395	250	

1) Dit indexcijfer is minder relevant voor de drie stedelijke gemeenten door verschuiving van wijkgrenzen.
2) Tanthofkade in 1947 bij Den Hoorn geteld.

Vaste mannelijke arbeidskrachten op bedrijven met veehouderij

	Aantal bedrijven		Aantal vaste arbeidskrachten naar soort										Gemiddeld aantal per 100 bedr.			
			in totaal		bedrijfshoofd		meew. inw. zoons		ander gezinslid		vreemde		bedrijfshoofden		vaste arbeidskrachten	
	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969	1964	1969
A- en B-bedrijven:																
< 5 ha	13	13	15	21	14	16	-	-	-	-	1	5	108	123	115	162
5-10 ha	63	54	72	69	63	56	6	9	1	1	2	3	100	104	114	128
10-15 ha	76	70	107	89	75	73	24	15	3	1	5	-	99	104	141	127
15-20 ha	74	63	133	100	78	73	31	22	6	-	18	5	105	116	180	159
20-30 ha	64	58	125	103	71	66	23	23	4	1	27	13	111	114	195	178
≥ 30 ha	16	18	44	38	16	25	13	5	2	1	13	7	100	139	275	211
Alle oppervl.klassen	306	276	496	420	317	309	97	74	16	4	66	33	104	112	162	152
Gebied: I	145	134	247	199	148	146	38	28	8	3	53	22	102	109	170	149
II	45	42	74	69	51	51	17	15	4	1	2	2	113	121	164	164
III	107	92	165	142	110	104	41	29	3	-	11	9	103	113	154	154
IV	9	8	10	10	8	8	1	2	1	-	-	-	89	100	111	125
Type: M	242	220	374	318	245	234	75	63	14	3	40	18	101	106	155	145
V	36	28	59	54	40	40	13	5	1	1	5	8	111	143	164	193
O 1	28	28	63	48	32	35	9	6	1	-	21	7	113	125	225	171
< 80 sbe	128	96	157	109	126	99	20	8	4	1	7	1	98	103	123	114
80 - < 120 sbe	119	97	209	143	126	101	44	35	11	2	28	5	106	104	176	145
120 - < 140 sbe	21	30	41	56	20	39	13	11	-	1	8	5	95	130	195	187
≥ 140 sbe	38	53	89	112	45	70	20	20	1	-	23	22	118	132	234	211
C-bedrijven	38	39	25	18	21	15	3	3	-	-	1	-	55	39	66	46
D-bedrijven	27	32	18	15	17	15	-	-	-	-	1	-	63	47	67	47
Alle bedrijven met veehouderij 1)	373	348	546	455	359	337	100	77	16	4	71	37	96	97	146	131

1) Inclusief de enkele S-bedrijven.

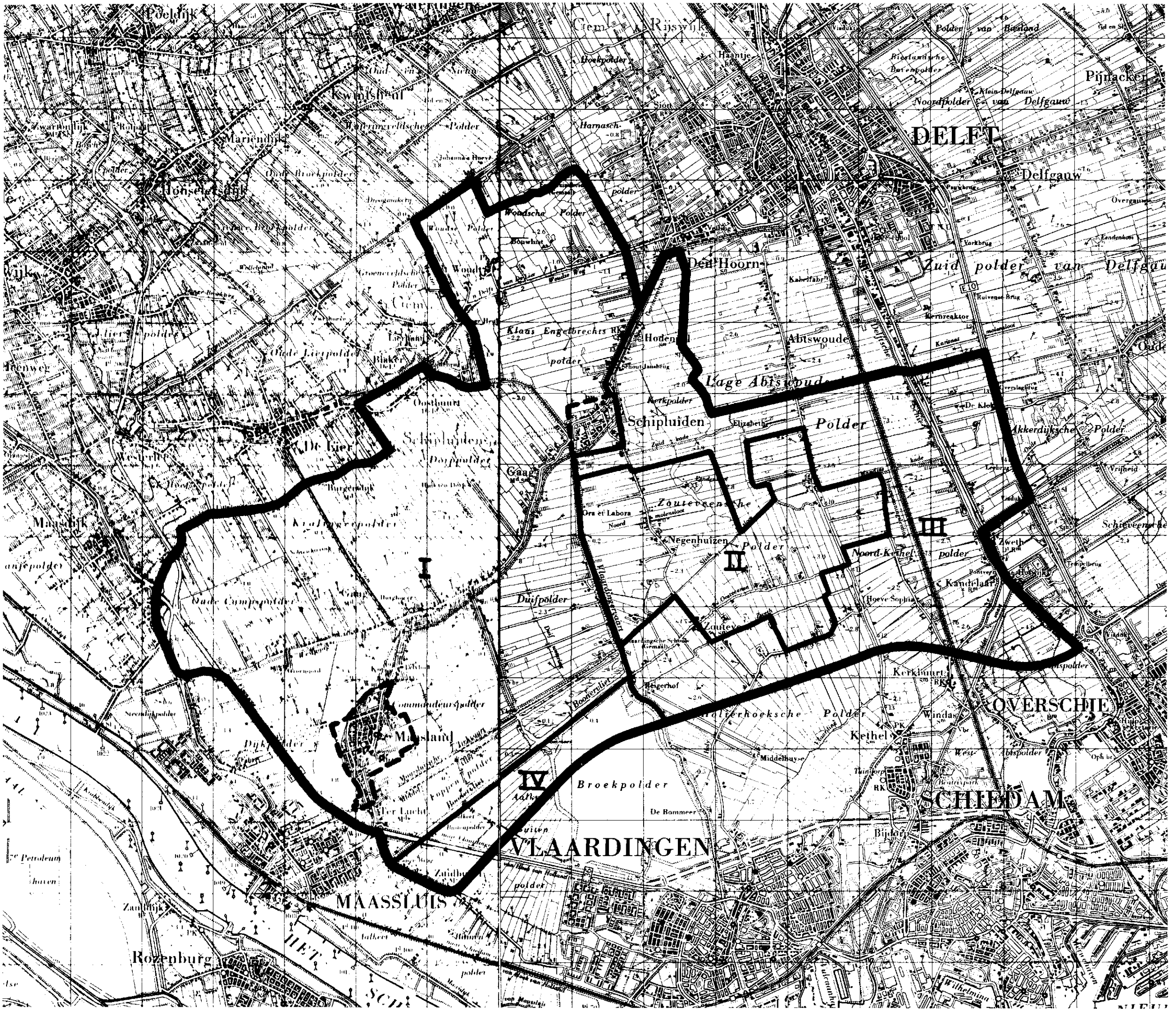
Poeldijk
Kwintsheul
Mariendijk
Honselersdijk
Wijk
Maasdijk
De Lier
Maasland
MAASSLUIS
Rozenburg
Rijswijk
Haantje
Polder van Bieriand
Pijnacker
Noordpolder van Delfgauw
DELFT
Delfgauw
Zuid polder van Delfgau
Den Hoorn
Hoogwoude
Abtswoude
Lage Abtswoude
Schipluiden
Polder
Akkerdijksche Polder
Gaag
Zoutevee
Negenhuizen
Polder
Noord-Kethel
polder
Kandelaar
Duifpolder
Kerkbuurt
OVERSCHIE
Kethel
Middelburgse
Broekpolder
De Bommeer
VLAARDINGEN
SCHIEDAM
Bijdorp
Schieveense
Zweth
Vrijheid
Oostburg
Burgerdijk
Kraiwijkerpolder
Oude Campspolder
Oude Liepolder
Blaker
Woudsche Polder
Bonwhint
Klaas Engelbrechts
Hodenpoel
Kerkpolder
Ora et Labora
Heigerhof
Bootervliet
Wilhelmina